

१५४३

बाल

२

जी

चंद्रावलि.

१५४३

नामक

अपूर्व नाटिका.

अनुवाद करी प्रसिद्ध करनार
कंधारीआ बाळाशंकर छळासरांम.
महच कलेक्टर ओफीसवां कारकुन,
“देवीदास राजनीति” ने घोषन करी
प्रसिद्ध करनार.

नडीआह

सत्यसागर प्रेस.

[अर्धशतक क्षीण] सन १८८९—संवत् १९३८

पूज्य सा०

સમર્પણ.

પ્રેમ પાપક નેલમણિ!

તે આ “ચંદ્રાવલિ” તનેજ સમર્પણ કરૂં છું. આ અનુવાદ રચવામાં તારોજ મને ઉદ્દેશ હતો, ને તે પ્રિમાણે હું અનુસર્યો છું. જે જન સત્ય પ્રેમ- દહ પ્રેમ- સમજે છે અને રસજ્ઞ છે તે તે આ નાટિકાને હાથમાંથી મુકશે નહીં- ને “ચંદ્રાવલિ”ને ચિત્તથી વિસારશે નહીં. ગમે તેમ હો, મારે આત્મ સ્લાધા શાને કરવી જોઈએ. કેલવણીવાળા જેઠા લગી ડાહ્યા ધિક્કાર જરૂરશે તે મને થોડીજ દરકાર છે. પરંતુ-તું-રસિક-પ્રેમી મને ઉદ્દેશ દેનાર-તારી આજ્ઞા, તારો હૃદય અને તારા મનોભાવાનુસાર અનુવાદિત આ લઘુ નાટિકા થઈતી જોઈ-મારું પ્રેમ પુરવ્વક- દહ પ્રેમની નિશાની રૂપ- સમર્પણ સ્વિકારીશ એજ હું સર્વસ્વ માનીશ.

સી. તારો

સંદાયના

ખાલ.

ભરૂચ મંડરી કુળીયું.

વૈરાગ્ય, કૃષ્ણગદ્ય પંચમી.

સંવત ૧૯૩૮.

भूमिका.

लक्ष्यतेनाटिकाप्यत्रसङ्कीर्णान्यनिवृत्तये
तत्रवस्तुप्रकर्णान्नाटकान्नायकोनृपः
प्रख्यातोधीरललितःशृंगारोसलक्षणः
स्त्रीप्रायचतुरङ्कादिभेदकयदिचेप्यते
एकद्वित्र्यैकपात्रादिभेदेनानन्तरूपताः
देवीतत्रभवेज्ज्येष्ठाप्रगल्भानृपवंशजा
गंभीरामात्रिनीकृच्छाततद्वृत्तान्नेसतृङ्गमः
नायिकातादृशीमुग्धादिव्याचातिमनोहरा
अंतःपुरादिसम्बन्धादासन्नश्रुतिदर्शनैः
अनुरागोनवावस्थोनेतुस्तस्यांयथोत्तरम्
नेतातत्रप्रवर्तेतदेवीत्रासेनशङ्कितः
कैशिक्यङ्गैःचतुर्भेदयुक्ताङ्कैरिवनाटिका-

(दशरूपकम्)

પાલ વર્ગ

સૂતધાર-નારકાચાર્ય.

પારિપાર્શ્વક-વિદુષક.

શુકદેવ, નારદ-એ નામના રૂપીઆ.

ચંદ્રાવલી-પ્રિયા.

લલિતા-ચંદ્રાવલીની પ્રિય સહચરી.

દાસી-ચંદ્રાવલીના બાપ વૃષભાનુની.

વનદેવી, સંધ્યા, વર્ષા-એ નામની દેવીઆ તે ચંદ્રાવલીની સખીઆ.

સંધ્યાવલી-ચંદ્રાવલીની દૂતી.

ચંપકલતા-ચંદ્રાવલીની સખીઆમાંની એક.

માધવી કામવંજરી વિલામિની,

ચંદ્રકાંતા, વલ્લભા, સ્યામલા, } ચંદ્રાવલીની સખીઆ.

ભામા, કાશિની, માધુરી }

જોગણ-શ્રીકૃષ્ણ બ્રજણના વેશમાં.

શ્રીકૃષ્ણ-મુખ્ય નાયક.

વિશાખા-ચંદ્રાવલીની પ્રિય સહચરી.

ચંદ્રાવલી નાટિકા.

સ્થાન રંગશાળા.

(બ્રાહ્મણ આશીર્વાદ ભણતો ભણતો આવે છે.)

કુહો.

પુરિત નેહ, ત્રવનીર નિત, વરસે રસ ભરપૂર,
દેખિ અલૌકિક મન પ્રભુ, નાચે મન મયૂર.

(વળી)

નતિ નેતિ તત રાખ્દ પ્રતિ, પાથ સર્થ ભજવાન
ચંદ્રાવલી ચંકાર શ્રીકૃષ્ણ કરો કહ્યાણ

(સૂત્રધાર આવે છે)

સૂ - હવે ખસ બહુ થયું, વધારે લંબાણ કરવાનું કાંઈ કામ નથી;
નારિય નારિય જલદી આવો, આજનો રૂઠો અવસર ફરી
નહી મળે; આજ અમે અમારો ગુણ દર્શાવી સાર્ય થઈશું.

(પારિપત્તિક આવીને)

પા—કહો કહો, આજ એટલા બધા પ્રસન્ન કેમ થઈ રહ્યા છો;
આજ રાત્રીના નાટક ભજવી ખતાવવાનો વિચાર છે, અને
એમાં એવા શો રસ છે કે કુહ્યા સમાતાએ નથી?

સૂ—આહ! હજી મુધી તમે ના જાણ્યું? આજ મારો એવો
વિચાર છે કે સાંપ્રતકાળમાં બનેલું એવું એક નવું નાટક
ભજવી ખતાવવું. એકનું એક નાટક વારંવાર ભજવી
ખતાવવું નિરસ થાય છે.

પા—વાહ, એવો ઘણું સાઈ કહ્યું. પણ એવો કહો કે એ નાટક
કેનાથી રચાયું છે?

સૂ—પ્રખ્યાત હિંદવાસી કવિ હરિશ્ચંદ્રની રચનાનો આશય લઈ
એક યૌવનારૂઠ ગુજરાતી કવિની રચના છે.

પા—ત્યારે તો ખસ, હવે આના પ્રયોગમાં વાર કરવી એ ભુલ છે.

(૨)

(નેપથ્યમાં)

દહા.

શ્રવણ મુખદ ભવ ભય હરણ ત્યાગીને અત્યાગ
નષ્ટજીવ વિણ કાણ હરિ ગુણથી કરે વિરાગ
તજી જાય નહીં હમ થકી, પરમ પૂણ્ય કૃણ કાજ
કૃષ્ણ કથાર્થી અધિક મદુ કથિયે કથાણું આજ

સૂ- (સાંભળીને આનંદથી) આહા જુવો પેલો મારો પ્રિય ન-
હાનો ભાઈ શુકદેવજીનો સ્વાંગ લઈ રંગશાળામાં આવે છે.
અને હજી હમારી વાતોનો તો પાર ના આઠ્યો. મારીપ,
ચાલો હવે અમે પણ પોત પોતાનો વેપ ધારણ કરીએ.

પા-ચોભો એક ક્ષણ. મને શુકદેવજીના આ વેશની શોભા જોઈ
લેવા દો પછી હું જઈશ.

સૂ-હીક કહ્યું, આહા ! કેવો સુંદર બન્યો છે વાહ મારા ભાઈ
વાહ ! કેમ ન હોય ! આખર મારો રંગરજકનો ભાઈજ
કેનો !

જંગલા ઝીંઝોટીની ફુમરી, અગર ભિરવ, અગર
“જય યમુને ભયભીતિ નિવારિણી સંકટ તારિણી
પાવયમામ” એ રાગ.

અતિ કોમળ સહુ અંગ અને સુંદીર સલણી છપ્પી બનીરે,
જટા અલૌકિક આંખળવાળી, એવો આવે બની ઠનીરે. અતિ ૦ ૧
ભુજ વિશાળ મુખ ચંદ્ર વિરાજે, લલ્યા યુત સુંદર ચપ્પ છાજે,
હૈયુ વેધે અતિશય એંચી, વદન કુમાન મુખમર તણીરે. અતિ ૦ ૨
નયન જોઈ છવિ સુંદર પણ નહીં, ટળે કાંતિ નહીં જાય કહી,
જાણે પ્રેમ ધરી રૂપ આવે, એવી શોભા લલિત વણારે અતિ ૦ ૩
તો ચાલો હવે અમે પણ પોત પોતાનો સ્વાંગ સજી આવીએ.

(જાય છે)

॥ इतिप्रस्तावना ॥

अथ विष्कंभक.

(આનંદમાં મગ્ન ઝુલતા ઝુલતા શુકદેવજી આવે છે)

હુહા.

સૂ-શ્રવણ મુખદ ભવ ભય હરણ, ત્યાગીને અત્યાગ
નષ્ટજીવ વિણ કાણ હરિ ગુણથી કરે વિરાગ
તજ જાય નહીં હમ થકી પરમ પાણ્ય દૂળ કાળ
કુષળ કયાથી મુકુ અધિક કથિએ કથા શું આજ

આહા! સંસારના જીવોની કેવી વિલક્ષણ વૃત્તિઓ છે; કોઈ
ધર્મ નિયમમાં ગ્રસ્ત છે તો કોઈ જ્ઞાનના ધ્યાનમાં મસ્ત છે. કોઈ
મતાન્તરના ઝગડામાં સચી રહ્યા છે. એક બીજાનો દોરા દર્શાવે છે
અને પોતાને ડહોં માને છે; કોઈ સંસારને સર્વસ્વ માની પરમાર્થ
ને તુચ્છ ગણે છે તો કોઈ પરમાર્થને પરમ પુરુષાર્થ માની ઘરખાર
તુલ્યવત જ દે છે; પોત પોતાના રંગમાં રમી રહ્યા છે જેણે જે
સિદ્ધાંત કરી લીધો છે તેમાંજ તેનો જીવ ભણાયતો છે, અને તેના
જ ખંડન મંડનમાં પોતાનો જન્મ ગાળે છે, પણ પરમ પ્રેમાનંદમય
એકાંત ભક્તિ જેનો ઉદય થતાં વાંતજ અનંક પ્રકારના આગ્રહ
સ્વરૂપ જ્ઞાન વિજ્ઞાનાદિક અધિકાર નાશ થાય છે, અને ચિત્તમાં
આવતાં વાંતજ સંસારનો ખંધ એની મળેજ ખુલી જાય છે, તે
કોઈને પ્રાપ્ત થઈ નથી. કયાંથી પ્રાપ્ત થાય! સર્વે એના અધિ
કારી નથી, અને વળી જે લોકો ધાર્મિક કહેવાય છે તેમનું ચિત્ત
સ્વમતનુ સ્થાપન અને પરમતનુ નિરાકરણ કરવા રૂપ હોવાથી
અને વિવથી વિચારોની અનંક પ્રકારની તૃષ્ણા હોવાથી તેમને
એવો અવસરજ કયાંથી મળે કે એ તરફ વલણ કરે! (વિચાર
કરીને) આહા! આ મદીરાનું શિવજીએ પાન કર્યું છે. બીજે
કોઈ શું પી શકશે! જેને તેના અર્ધાંગમાં બેઠેલી પાર્વતી પણ
વિકાર ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. ધન્ય છે, ધન્ય છે, એવો બીજે
કાણ છે (વિચાર કરીને ના, ના, વ્રજની ગાપીકાઓએ તેમને
પણ જીત્યા છે. આહા! કેવો તેમનો અકથનીય અને અકરણીય
પ્રેમ છે! કેમકે જ્યાં મહાત્મ્ય જ્ઞાન હોય છે ત્યાં પ્રેમ નથી
હોતો અને જ્યાં પુર્ણ પ્રીતિ હોય છે ત્યાં મહાત્મ્ય જ્ઞાન નથી
હોતું. પરંતુ ધન્ય છે કે એમનામાં એ બંન્ને વસ્તુનો એક સંગ
છે; નહીં તો મારા જેવો નિવૃત્ત મનુષ્ય રાત્રિ દિવસ એમના

ચશનું જ્ઞાન કિર્તન કેમ કરે?

(નેપથ્યમાં વિજ્ઞા વાગે છે)

આકારા તરફ જોઈને અને વિજ્ઞાના શબ્દ સાંભળીને) આહા! આ આકારા કેવું પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે અને વિજ્ઞાના કેવા મધુર સ્વર કાને પડે છે! એવો ભાસ થાય છે કે દેવર્ષિ ભગવાન નારદ આહીઆં આવે છે. આહા વિજ્ઞા કેવા મૃદુ સ્વરથી બોલે છે! (આકારાથી ઉતરતા જોઈને) આહા! એતો એજ છે, ધન્ય છે, કે વી સુંદર શાભા છે-

રાગ ખમયચ અથવા ઇમન કંઠ્યાણમાં મવારી.

પીંગજટાભાર શીશ ઉપર સુંદર સોઢે,
તુલસીદલની માલ ગળે જોઈ મન મોઢે. પીંગજટાભાર. ૧
મૃગપતિનુ ચર્મ કટી, ચરણ ધુધરી ધારે,
નારાયણ ગોવિંદ કૃષ્ણ નામ મુખ ઉચારે. પીંગજટાભાર ૨
ધારિ વિજ્ઞા કર મૃદુ સ્વર સસથી આલાપે,
પ્રાપ મોચન હરિ રટણથી નરભવાબધિ કાપે. પીંગજટાભાર. ૩

જુગતુ ખની વીજ્ઞા અતિસે શોભિતી ખનાવી
જાણે કલય સૂર તણી ગાંડડી લટકાવી. જુગતું ખની ૧
શું આરોહન અવરોહનનાં જાણે બે કૃણ સોઢે
કે કામળ ને તિવ્ર સુરથી જકતનું મન મોઢે. જુગતું ખની ૨
કે શ્રી રાધાકૃષ્ણ તણા ગુણગણથી ભરેલા
ખરચે ખુટે ન નિત્ય એવા, કારા બે ઠરેલા. જુગતું ખની ૩
તિર્થમય ચરિત્ર કૃષ્ણ, કાજ કાવડ ધારી
કે ભુગાલ ને ખગાલ, કર લીધાં શું ધારી. જુગતું ખની ૪
જગ ખુદ્ધિ તણા તોલ કાજે, શું તુલા ખનાવી
ભકિત અને મુકિત તણી પેટી જુગ રચાવી. જુગતું ખની ૫
ઉપમા કવિ શું નામ આપે, શ્રી રામ જ્ઞાન કાજે
રાગ સિંધુ તરણ કાજ, તુંબી જુગલ છાજે. જુગતું ખની ૬

ફલા.

અઠ્ઠ જીવ નિર્જીણ સગુણ દૈતા દૈત વિચાર

નિત્ય અનિત્ય વિવાદરૂપી, તુંખી જીગ નિરધાર ૧
 કહાય વૈરાગી લઈ, એક તુંખી કર માંય
 બે તુંખી લઈ કર ધરે, વધે ન ક્યમ કહેવાય. ૨
 તો હવે એમને મળી આજ હું પરમાનંદનો લાભ પામીશ.

(નારદ આવે છે.)

શૂક-(આગળ વધીને અને ગળે ભેટીને) પધારો, પધારો, કહો
 કુશલતા છે ? કયા દેશને પવિત્ર કરતા આવો છો ?
 નારદ-આપના જેવા મહા પુરુષનાં દર્શન થયાં અને કુશલ ન
 હોય એ વાત અસમભવિત છે. અને આપે કુશલ પુછવું એ
 જ વ્યર્થ છે.

શૂક-થયું એતો હવે, કહો કે આપ આવો છો ક્યાંથી ?
 નારદ-આ સમય તો હું શ્રી વ્રન્દાવનથી આવું છું.
 શૂક-આહા ધન્ય છે કે આપ એ પવિત્ર ભૂમીથી આવો છો.
 (થોડીવાર થોભીને) ધન્ય છે એ ભૂમીની રજા! કહો ત્યાં
 શું શું હીલું ?

નારદ-ત્યાં પરમ પ્રેમાનંદમયી શ્રી વ્રજવલ્લભી લોકાનું દર્શન
 કરીને હું પવિત્ર કૃતાર્થ થયો, અને એમની વિરહાવસ્થા
 જોતો વરસો મુઠ્ઠી ભ્રમમાં પડો રહ્યો, આહા ધન્ય છે એ
 ગોપીજન- એમના ગુણનું કથન કાણ કરી શકે-
 રાગ ભૈરવી. તાલ દાદરાની.

૧

નહીં કોઈ ગોપી તુલ્ય પ્રમાણી (એ ત્રણવાર)
 જણે ગણી કુલ લગ્ન્યઃ તૃણવત, હરિ રસ પ્રીતિ નાણી. નહીં ૦ ૧
 નાંખી ગળે નિજ ખાંડ મૃદુને, વશ કીધા ચક્ર પાણી. નહીં ૦ ૨
 એ પદ છત્રની છાયા રહો નિત, સંતને શિશુ દયો જાણી. નહીં ૦ ૩

૨.

વ્રજની કુંજ લતા મન ભાવે. (એ ત્રણવાર)
 ગોપી પદ પંક્જ પાવનની, રજ શિર ઉપર લાવે. વ્રજની. ૧
 આવતાં જતાં કુંજ ગલીમાં, રૂપ સુધારસ પાવે. વ્રજની. ૨
 ચાહું વર શ્રી રાધે રાધે, નિત મુખ ઉપર આવે. વ્રજની. ૩

(બન્ને જણ પ્રેમ તલ્લિન થઈ જાય છે અને
નેત્રમાંથી અશ્રુ વહે છે.)

શૂક-(પોતાનાં આંસુ લોહીને) અહા ધન્ય છે, આપને ધન્ય છે!
હમણાં જો મેં સંભાળ લીધી ના હોત તો વિણ આપના હાથ
માંથી પડી જાત. કેમ ન હોય. શ્રી મહાદેવજીના પ્રીતિ
પાત્ર છા; આપ એવા પ્રેમી હો એમાં આશ્ચર્ય નથી.

નારદ-(પોતે સંભાળ લઈને) અહા! આ ક્ષણે કેવી આનંદ
માં વીતી એ આપ જેવા મહાત્માની સંગતનું ફળ છે.

શૂક-કહો, એ સર્વ ગોપીઓમાં વિશેષ પ્રેમ કહોના છે ?

નારદ-વિશેષ કહોના કહું અને ન્યુન કહોના કહું. એક એકથી
વધે છે. શ્રીમતી (રાધા) ની તો કાંઈ વાતજ ન કરવી. એ
તો શ્રી કૃષ્ણજ છે, માત્ર એક લીલાને વાસ્તેજ ખીજા
રૂપમાં છે. તથાપિ શ્રી ચંદ્રાવલીના પ્રેમની ચર્ચા આજ કાલ
ડગલે ડગલે ફેલી રહી છે. અહા ! કેવો વિલક્ષણ પ્રેમ
છે! જો કે 'માતા, પિતા, બંધવ આદિ સર્વ નિપેધ કરે
છે, અને આણી તરફ શ્રીમતીના પણ ભય છે, તથાપિ
શ્રી કૃષ્ણ સાથે જળમાં ડુધની યેડે મળી રહી છે. લોક
લાજ, ગુરૂજન કોઈ બાધે કરી શકતાં નથી.

શૂક-ધન્ય છે ! કુલને અરે જગતને પોતાના નિર્મળ પ્રેમથી પ-
વિત્ત કરવા વાળી છે.

(નેપથ્યમાં વેણુનો શબ્દ થાય છે.)

અહા! આ વંશીનો નાદ વળી વિશેષ વ્રજ લીલાની સ્મૃતિ
આપે છે. ચાલો ચાલો. હવે તો વ્રજનો વિયોગ સહ્યો નથી
જતો. શીઘ્ર જઈને એનો પ્રેમ જોઈએ; એ લીલો દીઠા વગર
નેત્ર વ્યાકુલ થઈ રહ્યાં છે.

(બન્ને જાય છે)

॥ इति प्रेम मुख नामक विष्कम्भक ॥

અંક ૧ પ્રથમ.

(પડદા ઉઠ્યો.)

(સ્થાન શ્રી વૃન્દાવન, ગિરિરાજ દુરથી દેખાય છે.)

ચંદ્રાવલી અને લલિતા આવે છે.

લલિતા-બહાલી વ્યર્થ આટલો શાય કેમ કરે છે?

ચંદ્રાવલી-ના સખી, મને શાય શી વાતના છે?

લ.-ઠીક છે; એવી હું મૂર્ખ છું કે એટલું પણ ન સમજું!

ચં.-ના સખી, હું સત્ય કહું છું કે મને કાંઈ શાય નથી.

લ.-ખલિહારી સખી, એક તુંજ ચતુર અને અમે સર્વે તો કેવળ મૂર્ખજનો.

ચં.-ના સખી, જો કાંઈ શાય હોત તો હું કહેત નહીં? તારાથી એવી કંઈ વાત છે કે હું ગુમ રાખું?

લ.-કસર એટલીજ છે તો, જો તું મને તારી પ્રીય સખી ગણતી હોય તો તું કેમ છુપાવે?

'.-જા જા, મને દુઃખ ન દે. વાઈ મારી પ્રિય સખી તું નહીં હોય તો અન્ય કોણ હશે?

લ.-પણ આ વાત તું મુખથી કહે છે. અંતઃકરણથી નથી કહેતી.

ચં.-કેમ?

લ.-જો અંતઃકરણથી કહેતી હોઉં તો મારાથી છાનુ કેમ રાખે?

ચં.-ના સખી તારો શક કેવળ જુડોજ.

લ.-અલી, હું પણ આ પ્રજામાં રહું છું અને સર્વના ઢંગઢાળ જોઉં છું. તું મને એટલી કેમ ઉડાવે છે? એવું કાંઈ દિવસ ન સમઝીશ કે આ ભેદ હું કાંઈને કરી દેઈશ. શું તું એવું સમઝે છે? સખી તુંતો મારો પ્રાણ છું. હું તારો ભેદ કેને કહેવા જઈશ?

ચં.-વયસા, ન કરે ભગવાન કે કાંઈને કંઈ વાતના સંદેહ પડી જાય જોને કાંઈ વાતના સંદેહ પડી જાય છે તે મોટી મુશ્કેલી થી મટે છે.

લ.-ઠીક, ખા સમ ત્યારે

ચં.-હા સખી, તારા સમ.

લ.-શું મારા સમ?

ચં.-તારા સમ કાંઈ નથી.

લ.-શું કાંઈ નથી! વળી પાછી તું કરી. તારી છળ વિદ્યા કહેવાઈ શકાતી નથી; તું વ્યર્થ છુપાવે છે શું કરવા સખી તાહાર મૂખજ કહી આપે છે કે તું કાંઈને કાંઈ સોચ્યા કરે છે.

ચં.-કેમ સખી, મારું મૂખ શું કહી આપે છે?

લ.-કહી આપે છે એ કે તું કાંઈની પ્રીતિમાં ફસાઈ છે.

ચં.-વાહરે સખી, તેં તો ઠીક મને કલંક ચોટાડ્યું.

લ.-એ વાહરે કાંઈ કામ નહીં આવે. આખરે તો હુંજ કામ આવીશ, અને મને સહુ કાંઈ કહેવું પડશે કેમકે એ રોગ તો વદ મારા શિવાય બીજી કાંઈ મળનાર નથી.

ચં.-પણ સખી જ્યારે કાંઈ રોગ હોય ત્યારે કેની?

લ.-વળી પાછી એની એ વાત કહ્યાં જાય છે. શું હું એટલુંજ નથી સમજતી? સખી, ભગવાને મને પણ આંખરો આપી છે, અને મારે પણ મન છે. હું કાંઈ ઇંટ પથ્થરની નથી બની.

ચં.-એવું કાણ કહે છે કે તું ઇંટ પથ્થરની બની છે. એથી શું.

લ.-એથી શું તે એકે આ વ્રજમાં રહીને, એનાથી એજ બચી હશે કે જે ઇંટ પથ્થરની બની હશે.

ચં.-કેનાથી?

લ.-જેની પાછળ તારી આ દશ થઈ છે તેનાથી.

ચં.-કોની પાછળ મારી આ દશ થઈ છે?

લ.-સખી પાછી તું એજ વાત કહ્યાં જાય છે. મારી રાણી! આ આંખરો એવી ખુરી છે કે જ્યારે તે કાંઈની સાથે લાગી જાય છે ત્યારે ગમે એટલું છુપું રાખે પણ રહી શકતું નથી.

જંગલો તાલ દાદરો.

જેગી જોગન બનાકે કીધર ગયોરે. (એ રાગ)

લાગી નૈનાં છુપાયે છુપે નહીરે. લાગી નૈનાં છુપાયે નહીરે.
ધુંધટમાથી જાણ પડે છે, વાત સડું જાણે સહીરે. લાગી. ૧
ચા'ય છુપાયે એતો છપે નહી, જવ પ્રેમે ભીંજી તે મગન બનીરે. ૨
નિડર થઈ વિલોલ ફરે છે, સ્યામ સુંદર તણા રંગથી રંગીરે. ૩
ચં:-વાહ સખી કેમ નહી! તારી શી વાત છે! હવે જાણી જ મારાં
માં તો તું એકલીજ રહી છે. ચાલ બહુ જીવું ન બોલ,
જરા ભગવાનથી તો ડર.

લ:-જો તું ભગવાનથી ડરતી હત તો જીવું શું કરવા બોલત.
વાહ સખી હવે તો તું બહુ ચતુર થઈ ગઈ છે. કેવો ચોતાનો
દોષ છુપાવવાને મને પેહલેથીજ જીડી ઠરાવી દીધી (હાથ
જોડીને) ધન્ય છે, તુ દંડવત કરવાને ચોગ્ય છે. કૃપા કરી
લાવ તારો ડાબો પગ કે હું પુજા કરું ચાલ આજ પછી તને
કાંઈ નહી પુછું.

ચં:- (કાંઈક ધભરાયા જેવી થઈને) ના સખી, તું કેમ જીડી.
જીડી તો હું છું, અને તું વાત નહી પુછે તો પુછશે કાણ.
સખી, તારે ભરૂંસે તો હું આટલી નિડર રહું છું. અને
તું તો આમ રીસાઈ જાય છે.

લ:- નહી બસ, હવે હું ક્યારે પણ તને કાંઈ પુછવાની નહી. એ
ક વખત પુછીને તો ફળ પામી ચુકી.

ચં:- (હાથ જોડીને) ના સખી એવી વાત મુખે ન કાઢ. એકતો
હું ચોતે મરી રહી છું અને તારી વાત સાંભળીને વળી
અદ્ભોઈ થઈ જઈશ. (આંખ-એમાં આંસુ આણે છે)

લ:-પ્યારી તને મારા સમ. ઉદાસ ન થા. સર્વે પ્રકારે હું તારી
છુ. તારા સારાને વાસ્તે પ્રાણ દેવાને તૈયાર છું. આ તો
મેં જરા મશ્કરી કરી હતી. શું હું નથી જાણતી કે તું
મારાથી કાંઈ વાત છુપાવનાર નથી, અને છુપાવીશ તો
કામ કેમ ચાલશે. જો,

સંવૈયા. જંગલા ઝીંઝોટીની હુમરીમાં પણ ગવાશે.

ભેદ નહીં સહી શું મુજ પ્યારી મુણા દિલ અંતર જો ઠરશે.

કોણ મિલાવશે પિયુ પ્રિયા વળિ કારજ કોણ થકી સરશે.
મુજ જાણ વિના ન ઉપાય કંઈ કહો કોણ બીજી કુવંચા હરશે
રોગી બતાવશે રોગ નહીં સખિ પૈઠ બિચારો કરશું કરશે.

ચં.-તો સખી એવી કંઈ વાત છે કે તારાથી છાની છે. તું જાણી
ખુઝીને વારંવાર કેમ પુછે છે? આવું પુછવું એતો ચીઢવવું ક-
હેવાય છે. અને વળી મને વ્યય સ્મૃતિ આપીને દુઃખ કેમ
દે છે? હા!

લ-સખી હું તો પહેલેથીજ સમજી છું. આતો મેં કેવળ તારી
હઠ કરવાથીજ આટલું પુછ્યું. નહીં તો શું હું નથી જા-
ણતી?

ચં.-સખી હું શું કરું, ધાણંએ ભુલારે પાડવા આહું છું પણ એ
કપટીની છખી ભુલાતી નથી. એથીજ સર્વ જાણી જાય છે.

લ-હીક છે સખી.

રાગ ધનાસરી, અથવા પીલુ ધનાસરી, પીલુ અને

ભેરવીમાં પણવારો.

લાગી પ્રેમ તણી ચિતવન ચિત, આર પ્રકારની એ બલિહાર.
લાખ પ્રકાર છપાવો નહીં, પ્રેમ પ્રકાર અપાર. લાગી. ૧

ધુંધટમાં નહી ઘડિક સમાયે, પ્રેમ અનંત પ્રકાર. લાગી. ૨

કેમે કરી પ્રીત છાની રહે નહીં, જાણ પડે ઝટવાર. લાગી. ૩

ચં.-હીક સખી. જે દોષ છે તે આ નેત્રોનાજ છે. એજ રીઝે છે,
એ પોતાને છુપાવી શક્તાં નથી. પોતાનાજ કર્યા ઉપર પોતે
રૂવે છે. હા!

રાગ ધનાસરી. અગર ભેરવી સીંધ.

નેનાં અતિસ નહાર-સખીએ-નેનાં અતિસ નહાર

જયારથી હરીશું જઈને મળીયાં, પરવશ થયાં નહાર. સખીએ ૧

મોહન રસમાં રસમય થઈને, ડોલે મત કરી જોર. સખીએ. ૨

બહુ કરું પણ શિખ નહિ મુજ માને, એવાં પાપિ અધાર સગ ૩

તજીયું જગ કરી કોંધી મુજપર, કરી હઠ ફેર ન આર. સખીએ ૪

પિયુષ ભરી દેખીતાં રૂડાં-પણ એ વિષનાં હાર. સખીએ. ૫

લ.-એમાં શા સંદેહ છે. મારા ઉપર તો સર્વે કાંઈ વીતી ચુકી છે
હું એમના વ્યવહારને સારી પેઠે જાણું છું. એ નહાર નેન
એવાંજ હોય છે.

દુહા.

નિર્લજ નયન નહારજે, સખિ કંઈ લાગી જાય
સૂઝ ચેન કંઈ નહીં પડે, સોચ કરી રડી જાય. ૧

જે વારે નહીં કાઢી તો, બને મત્ત ગજરાજ
થાય વેરની વાતજે, દેણ લેણનું કાજ. ૨

ચં.-અને વળી એ એવાં તો હઠીલાં છે કે જે છખી ઉપર એ રીઝે
છે તેને ભુલતાં નથી, અને કેમ ભુલે! શું તે ભુલવાને ચો-
ગ્ય છે ? હા.

જંગલા ઝીંઝોટીની કુમરી.

તે મધુરી છખી નૈન ન ભુલે.

દયા ભરી ચિતવન ચોપાસે, જોને કુમલ દલ કુલેરે. તે મધુરી. ૧
ગમન અને વળી હાસ્ય છખીલું, મારા મનને ચોરેરે. તે મધુરી. ૨
ક્તરાતું હરિનું લળિ ચાલવું, કાળજ માડ કારેરે. તે મધુરી. ૩
કમળ ફેરવી ચાલે ધિરિ ગતી, જોરી પાછળ આવેરે. તે મધુરી. ૪
બીડી મુખ વળી વેણ વજાડે, અંબર પ્રીત ધરાવેરે. તે મધુરી ૫
પરવશ થઈને નૈન ફેરે છે, પણ નહીં ટાળે ટાળેરે. તે મધુરી. ૬
હરિ શશિ મુખ મધુરી છખી નિરખી, તન મન ધન સહુ હારેરે.

તે મધુરી ૭

લ.સખી, હું પણ તેજ વિપત્તીને ભોગ થઈ પડી છું. તેથી હું
કાંઈ કહી શકતી નથી. બીજી હતતો તે તારી નિંદા કરત
અને તને આનાથી અટકાવત.

ચં.-પ્યારી, બીજી હત તો હું પણ એકદમ કહી દેત નહીં. તું
તો મારા આત્મા છું. તું તે માડું દુઃખ મટાડીશ કે ઉલટું
સમઝાવીશ.

લ.-પણ સખી મોટી આશ્ચર્યની વાત છે કે જેવી તું આ સમય
દુઃખી છે તેવી તું સર્વદા રહેતી નથી.

ચં.-ના સખી, ઉપરથી દુઃખી રહેતી નથી. રાત્રી ક્વે વીતે છે

તે તો મારે જીવ જાણે છે.

સવૈશે હુમરીમાં પણ ગવાશે.

સ્થામ થકી દિન જોયિ પડી છુટી તે દિનથી ચપ્પ અશ્વિથી ઘાયે.
પ્રેમ તણે પડિ કુંદ અલી એતો, તે દિનથી ફુલ લાજને ખાયે;
દુખમાં દિન જાય વિતી પણ જો, સજની રજની વિત તીમ મરોયે.
જાણું સખી દુખે અંતરનુ નિશિ સોડું કે રોડું કહો કુણ જોયે. ૧
લ.-હોય એમ સખી, પણ જ્યારે જ્યારે એ તને જોઈ ત્યારે એ
કજ દશામાં દીડી. અને હમેશાં તું આરશીમાં જોયાં કરતી
હતી તે હું જોતી હતી, પણ એનો બેદતો આજ ખુટ્યો.

કવિત. કથાણુ અથવા ભૈરવના ચોતાળામાં પણ ગવાશે.

વિચારી વિચારી રહી સોયમાં હું રેન દિન, કેમ સખી હાથ
થી ન દર્દણ વિસારતી.

તેમ વા'લી તુજ તણે સંયોગ વિયોગ કાંઈ એક તુજ થકી મુજ
ને ન ખતલાવતી.

જાણી મારી રાણી પ્રેમ પંથની કહાણી, તારી વાણી થકી નીત્ય
નિત્ય એને તું વિચારતી.

નેન માંહ વસી મન માની મુરતી પિયુની, વાર વાર દરપણ લ-
ઈને વિચારતી. ૧

સંખી ધન્ય છે; તું વડી પ્રેમી છે. પ્રેમ શબ્દને સાર્થક કરવા
વાળી અને પ્રેમી જનના મંડળની તું શોભા છે.

ચં.-નહીં સખી, હું જે દર્દણ લઈને જો જો કરતી હતી તેનું કારણ
કાંઈક બીજુંજ છે. હા! (લાંબો નિશ્વાસ મુકીને) સખી! જ્યારે
હું આરશીમાં માડ મુખ જોતી હતી અને તેના રંગ મને પીળો
માલમ પડતો હતો ત્યારે ભગવાનને હાથ જોડી કહેતી હતી
કે “હું તેને ચાહું અને તે મને ન ચાહે?” હા! (આંસુ
ગરે છે)

લ.-વહાલી, શું સમજાવીશ હું તને, પણ મારી એટલી વિનંતી
છે કે તું ઉદાસ ન થા. જે તારી ઈચ્છા હોય તે પુરી કરવા
હું તત્પર છું.

ચ.-હા! સખી, આશ્ચર્ય છે કે મને કાંઈ ઈચ્છા નથી અને હું

કાંઈ ચાહાતી નથી તો પણ મને એના વિયોગનું અતિ દુઃખ થાય છે.

જી.-સખી, હું તને યેહલેથીજ કહી ચુકી કે તને ધન્ય છે. સંસારમાં જેટલો પ્રેમ થાય છે તે કાંઈ ઈચ્છા સહિત થાય છે. અને સર્વ લોક પોતાના સૂખમાં સૂખ માને છે, પણ તેથી વિરુદ્ધ, તું કાંઈ પણ ઈચ્છા વિના પ્રેમ કરે છે અને પ્રીતમના સૂખમાં સૂખ માને છે. એ તારી વાત સંસારથી ન્યારી છે, તેથીજ મેં તને કહ્યું કે તું પ્રેમીના મંડળને પવિત્ર કરવાવાળી છે.

ચં.-(નેલમાં આંસુ લાવી મૂખ નિચું કરી દે છે.)

દાસી-(એકદમ આવીને) અલી, માજીતો ખીજી રહ્યાં છે. વાહ! ઘરમાં કાંઈ કામકાજ છે કે એક હાહા ઠીઠીજ કરવી છે? ચાલ હો, સવારથી અહીંયાં પડી રહી છે.

ચં.-ચાલ આવું છું, વગર વાતની બકવા લગાવી. (લલિતાને) સાંભળ સખી, એની વાતો તો સાંભળ. ચાલ જઈએ.
(લણે જણ જાય છે.)

॥ સ્નેહ લાપક નામ પ્રથમ અંક સમાપ્ત. ॥

દ્વિતિય અંક .

(સંધ્યાકાળનો સમય; કાંઈ વાદળાં છાઈ રહ્યાં છે)

વિયોગણી ખનીને ચંદ્રાવલિ આવેછે.

ચં.-(એક વૃક્ષની હેઠળ બેસીને) વાહ! પ્રીતમ વાહ! તમે અને તમારો પ્રેમ બન્ને વિલક્ષણ છો, અને નિશ્ચય તમારી કૃપા વગર કોઈ એનો ભેદ જાણતું નથી; કેમ જાણે? સર્વે એના અધિકારી નથી. જેવું જણે સમજ્યું તેવું તેણે માન્યું. હા! આ તમારો અખંડ પરમાનંદમય પ્રેમ એનું અને જે જ્ઞાન દેરાગી આદીને તુચ્છ કરીને પરમ શાન્તિ આપવા વાળું છે તે જ્ઞાન, તેનું કોઈ સ્વરૂપ જાણતું નથી. સર્વે પોતાનાજ સૂખમાં અને અભિમાનમાં ભૂડા પડ્યા છે.

કોઈ અમુક સ્ત્રી અથવા પુરૂષને સુંદર દેખી તેની જોડે ચિત્ત સાંધવું અને તેની જોડે મળવાનાં અનેક યત્ન કરવાં, તેને પ્રેમ કહે છે. અને કોઈઈશ્વરની લાંબી ધોહાળી પુજા કરવાને પ્રેમ કહે છે. પણ તમારો પ્રેમ તો એ બન્નેથી વિલક્ષણ છે, કેમકે એ અમૃત તો તેનેજ મળે છે કે જેને તમે આપો છો. (લગ્ન અટકીને) હાય ! કોને કહું. કેવી રીતે કહું, કાણ સાંભળે, અને સાંભળે તો સમજે કાણ હા!

ગગલ.

ચર્ચા કરે જગત વિયોગિની શું જાણે પ્રેમ
સમજે કહી કથા શું જાણે કોઈ ન પ્રેમ નેમ. ૧
વણ વાંક કરે રાડ કેમ જગ પ્રતીતી થાય
ક્યમ બેઠી મૌન પૂછે પ્યારા દેવો ઉતરકેમ ૩
મર્મની પીડા ન કોઈ જાણે હે પ્યારા
કોને કહું બેસી રહું હું રેવરાવી નેન. ૩
ચિત્ત બળે કોન જાણે સર્વ છે અજાણ
સુણે ન કથા કોઈ કહી, કો' સમઝાવું કેમ. ૪
કુળ તણી મરજદ છાંડી છાંડી લોક લાજ
તન મન ધન અર્પિયું છે ધાર્યો પ્રેમ નેમ. ૫

પણ પ્યારા તમે તો સાંભળવા વાળા છો? આશ્ચર્ય છે કે તમે છો તે અમારી આ ગતિ થાય પ્યારા ! જેને દુનાય નહીં તે અનાથ કહેવાય છે. (આંખમાંથી આંસુ ગરે છે.) વાહાલા ! આવી ગતિ કરવી હતી તો લાલચ કેમ લગાડી

કુહા.

મહા મલકાવી લાગિ કંઈ, વરા કીધું મુજ મન
નેન લગાવિ વધારવા, પ્રીતિ દીધું વચંદ. ૧

હવે થયા નિરમોહિને કીધું આ પરિણામ
પ્રિતિ નિભાવવિ નહિં હતી (તો) ક્યમ કિંધું બદનામ. ૨

પ્યારા તમે નિરમોહી છો. હા! તમને મોહ પણ નથી આ વતો? (આંખમાં આંસુ લાવીને) પ્યારા! જે પ્રથમ સૂખ આપે

છે તે પાછળથી આટલું સતાવતા નથી તો તમે કેમ સંતાપો છો? હા! હા!

રાગ આખાહરણની ચોપાઇ ત્રિતાળની

મને લાગ્યું તમારૂં ધ્યાન

તમે રહો હુંથી અંતર્યામી.

હસી બોલ્યા નહીં કોઈ દીન

કુરથી લલચાવો છો દીન.

નહીં આવે દયા તમ ઉરે

દાસી રોજ તમારી ઝુરે.

કો'ને પેહેલું બતાવ્યું સુખ

ગુમ રહીને મને થોડુંખ.

હા! શું તમને લાજ પણ નથી આવતી? લોકોને સાત ડગલાં નો સંઘાત થાય છે તો તેને જન્મ મુખી નભાવે છે તમને નિત્યની પ્રીતિનો પણ આવિર્ભાવ નથી શું? ના ના, તમારો તો એવો સ્વભાવ નહોતો; એ તો વાત જુદી છે. એ વાત જાણી છે કે તમે પોતે જ જુદા છો?

દાદરો દુગ્ધા લોચન મદ માતિયાં. એ રાહ,

લાજે લાજેરે હો પ્યારા મુંદર સ્યામ.

નવલ વધાર્યો બહાલા પ્રેમ ઠામ.

લાજે લાજેરે હો.

સ્યામા વિહારી, પ્રજના વિહારી

મુજ હૈડાના વિહારી તમે સ્યામ,

લાજે લાજેરે હો.

દાસી મરે ઝુરી ઝુરી, થઈ ખરાબ પુરી પુરી

તોયે મુઘ ના દ્યો તમે સ્યામ.

લાજે લાજેરે હો.

નાથ! જો આવી ગતી કરવી હતી તો પહેલેથી જ વિચાર કરવો હતો.

રાગ કાલીંગડો, માડ, અગર ભેરવી.

કહે છે હરી સહુ તમારાં તમારાં. તમે ના દ્યો મુઘ મુજ પ્યારા.

કહે છે હરી

રાખો વિરૂદ્ધ હરી હો તમારૂં, હું તો કાંઈ ન સોચું પ્યારા.

કહે છે હરી

થાવાનુ તે તો થૈ ગયું પ્રીતમ. ક્યમ પાકુ હું આંસુ ધારા.
કહે છે હરીં

પાણી પીને પછી ધર પુછવું, એ કાણ વિદેશના ધારા.
કહે છે હરીં ૩

પ્રાણનાથ! (આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં) અરે નેવ તમે
તમારૂં કર્યું ભોગવો.

હા.

પ્રાણ પિયૂ શું જઈ મળ્યાં, હવે કરોને શોક
લાલ તજી ક્ષણ એકમાં, કેમ થશોજ અશોક. ૧

હવે ધરો ધીરજ નહીં, રૂવો સમશ્રુધાર

આખો ફળ નિજ કૃત્યનાં, કર્યો સ્વહસ્તે પ્યાર. ૨

પણ નાથ! હવે એને બીજું કાણ સાડું લાગશે કે જેને દેખી એ
ધીરજ ધરશે? કેમકે અમૃત પીને હવે વિષ કેમ પીશે.

સદૈયા હુમરીમાં ગવાશે.

પિયુથી વિછુડે જગ સૂનું થયું હવે શું કરીએ કંઈ પેખિયેશું
સુખ સંગમ ત્યાગ કર્યો તમ સંગ એ તુચ્છ થકી અવરેખીએશું
જવાહીરના વ્યવહાર તહાં કહો કંચન લેઈ પરેખિયેશું. ૧

જે અખમાં તમ પ્રેમ વસ્યો પ્રિય તે અખથી કહો દેખીએ શું.

તેથી નેત્ર, તમે તો હવે બંધજ રહો. (અંચળથી આંખ
ઢાંકી દે છે)

(વન દેવી, સંધ્યા, અને વર્ષા આવે છે)

સં—અલી વનદેવી, આ કાણ આંખો ઢાંકીને એકલી નિર્જન
વનમાં બેસી રહી છે ?

વ. દે.—અલી શું તું નથો જાણતી? એતો રાજા ચંદ્રભાનુની
પુત્રી ચંદ્રાવલી છે.

વર્ષા—તો અહીંયાં કેમ બેઠી છે?

વ. દે.—દૈવ જાણે (વિચાર કરીને) હા હા જાણ્યું. અલી એતો
સદા અહીંયાંજ બેઠી બેઠી બક્યા કરે છે અને એતો આ
વનના સ્વામિની પાછળ બા'વરી બની ગઇ છે.

વર્ષા-તો ચાલ એને કાંઈ પૂછ.

વ. દે.-ચાલ.

(ત્રણે જણ પાસે જાય છે.)

વ. દે.- (ચંદ્રાવલીના કાન પાસે) અલી મારી વનરાણી ચંદ્રા-
વલી !! (જરા અટકીને) રામ રામ, સાંભળતીજ નથી.
(તાણીને) અરે મારી પ્યારી સખી ચંદ્રાવલી !! (કાંઈ
અટકીને) હાય હાય, એતો હયા મુની થઈ ગઈ છે, હવે કેમ
સાંભળશે, (વધારે તાણીને) અરે નથી સાંભળતી મારી
લાડકડી ચંદ્રાવલી?

ચં.- (આંખ બંધજ રાખીને) હાં હાં, અલી એમ જુમ પાડી
રા તો ચોર નાશી જશે.

વ. દે.-કયો ચોર?

ચં.- માખણનો ચોર, ચીરનો ચોર, અરે મારા ચિત્તનો પણ
ચોર.

વ. દે.-તે કયાંથી નાશી જશે?

ચં.-વળી બોટ્યાં કરે છે? અલી મેં મારી આંખોમાં બંધ
કરી રાખ્યો છે તે જા તું બોલીશ તો નિકળી નાશી જશે.

વ. દે.- (ચંદ્રાવલીની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવે છે)

ચં.- (જલદીથી ઉઠી વનદેવીના હાથ પકડીને) કહો પ્રાણનાથ
હવે કયાં જશો?

(વન દેવી હાથ છોડાવી દઈને એક તરફ અને વર્ષા સંધ્યા
બીજી તરફ વૃક્ષની પાસે જતી રહે છે.)

ચં.-ઠીક, શું થઈ ગયું? એમ હૃદયમાંથી નિકળી જાઓ ત્યારે
તો જાણું? તમે હાથ છોડાવી લીધો તો શું થઈ ગયું?
હું તો હાથ છોડવાની નથી. હા!! ઠીક પ્રીતિ નિભાવી.

(વનદેવી સીસોટી ખજાવે છે)

ચં.-જીવો, દુષ્ટ મારો હાથ છોડાવી નાશી ગયો. હવે નથી જણાતુ
કે કયાં ઉભો ઉભો વંશી વગાડે છે! અરે! છળ! કયાં
છીંચો છે? બોલ બોલ કે જીવતા જીવતા બોલવાનો નથી.
(સગાર અટકીને) ના બોલીશ. હું મારે હાથે પત્તો લગા-

વીશ. (વનના વૃક્ષોને પુછે છે) અરે વૃક્ષો ખતાવો, મારો
લુંટાડ ક્યાં સંતાયો છે? અરે મોર કેમ બોલતા નથી? ન-
હીં તો રાત્રીએ તો બોલી બોલીને મારો પ્રાણ ખાઈ જતા
હતા, કહો એ ક્યાં સંતાઈ રહ્યો છે ? (ગાય છે)

ગઝલ-યેરે નેનાને મુજકા દીવાના કીયા. એ રાહ.

હે વન વૃક્ષ કહીં દીઠા મારો પ્યારો સ્યામ

ગયો હાથ છુડાવી કહાં ન જાણું સ્યામ.

૧

અહો અંધ નિંખને કદમ ખતાવો મને

કંઈ દીઠા મોહન મંન સલ્લણ મુજ સ્યામ.

૨

અહો કુંજ વન લતા નિપુંજ પ્રશ્ન પુછું

કહો દીઠા મનોહર કંઈ મુંદીર સ્યામ.

૩

જમુના અહો ખગ મૃગ ગોવર્ધન ગીરી

દીઠા પ્રાણનો નિવાસ હરી મુંદર સ્યામ.

(એક એક ઝાડને ગળે વળગે છે)

(વનદેવી ફરી સીસોટી બજાવે છે)

ચં-અહો જીવો. પણે ઉભો ઉભો પ્યાણ પ્યારો મને બોધાવે છે.

તો ચાલો એમજ ચાલુ (ચોતાના ધરેણાં ઠીક કરે છે)

(વર્ષા અને સંધ્યા પાસે આવે છે.)

કવિત્ત. ગમે તે રાગના ચોતાળામાં ગવાશે

વર્ષા.-(હાથ પકડીને) કહાં ચચાલી સાજીતન

ચં-પ્યારના મિલન કાજ

વર્ષા.-કહાં ઉભી છે તું

ચં-પ્યાર તાણું આતો ધામ છે;

વર્ષા-શું કહે છે મુખ થકી

ચં-પ્યાર પ્રાણ પ્યાર મુજ

વર્ષા-કામ શું છે

ચં-પ્યારને મળવા તાણું કામ છે;

વર્ષા-કહે સખી કોણ છું હું

ચં-મારો પ્રાણ પ્યારો છોજ

વર્ષા-કોણ છે તું

ચં-પ્રીતમની ખ્યારી માઝું નામ છે;

સં-(આશ્ચર્યથી) પુછે છે સખી અનેક ઉત્તર બતાવતીએ. આજ
એક રૂપ જીવે સ્યામા થઈ સ્યામ છે. ॥ ૧ ॥

(વનદેવી આવીને પાછળથી ચંદ્રાવલીની આંખો ડાખી દેછે)

ચં-કાણ છે, કાણ છે?

વ. દે.- હું છું.

ચં-તું કાણ છે?

વ. દે-(સામી આવીને) હું છું તારી સખી વૃન્દા.

ચં-તો હું કાણ છું.

વ. દે.-તું તો માહારી વહાલી સખી ચંદ્રાવલી છેકની ? તુતો
ભાન વગરની થઈ ગઈ છે.

ચં-તો હું એકલી વનમાં શું કરી રહી છું ?

વ. દે.-તું તારા પ્રાણનાથને ખોળી રહી છે.

ચં-હા! પ્રાણનાથ! હા! ખ્યારા! એકલી મુકી ક્યાં જતા રહ્યા ?
નાથ! આવુંજ કરવું જોઈતું હતું! ખ્યારા આ વન વિરહનું
દુઃખ કરવા નિરમ્યું છે કે તમારી સાથે વિહાર કરવાને!
હા! હા!

રાગ ખિહાગ.

આમ ગતિ જો કરવી હતી, (બે ભણ વાર)

તો નિજ મૂખ થકી મુજ પ્રીતમ, રસ વાત ન કરવી હતી.

આમ ગતિ ૧

જાણ્યું હતું જો પ્રીતિ નિભરી, અંતે જીવેને આમ વીતી.

આમ ગતિ. ૨

એથી ઉલટી કીધી વિધિ એ, કાંઈ નભી નહીં મુજ પ્રીતિ.

આમ ગતિ ૩

મુજને વિસારી અલગ રહ્યા છો, લીધી છે અવલ ગતિ.

આમ ગતિ ૪

શું ધાર્યું તું થઈ ગયું. શું છે, ચાલે નહીં મુજ મંદ મતિ.

આમ ગતિ ૫

(૨૦.)

(૩૧ છે.)

વ. દે.- (આંખોમાં આંસુ લાવે છે) વહાલી આમ છેક ધભરાઈ શું જાય છે? જો તો ખરી, આ સખી ઉભી છે તે શું ક હશે?

ચં-એ કાણ છે?

વ. દે.- (વર્ષાને દેખાડીને) આ મારી સખી વર્ષા છે.

ચં-એ વર્ષા છે? તોહા! તે મારા આનંદન ક્યાં છે? હા! મારા વહાલા! વહાલા! ક્યાં વરસી રહ્યા છો? પ્યારા ગરજવું આહીં અને વરસવું બીજે કહીં!

હુમરી જંગલા ઝિંઝોટીની

દેખો સ્યામળી મુરત મોહની મુરત, આંખડીશું પીયુ દેખડાવીએ
ચાતકિરી મરે પ્યાસી પ્રિયા જળ રૂપ પિયૂષ કદી પીવડાવીએ.
પહેરી પટ પીત હુરિ આહીં આવી જીવો ચહુધા ચપળા ચમકાવીએ.
આવી આહીં ધન આનંદ નેહનો મોહ પિયૂ અતિસે વરસાવીએ. ૧

પ્યારા! ગાળે કે ના ગાળે, પણ આ ચાતકાની તો તમારા વગર બીજી ગતિ નથી, કેમકે એવું કાણ સાંભળશે કે ચાતકે બીજી જળ પીધું? પ્યારા તમે તો એવા કરુણમય સમુદ્ર છો કે કેવળ હુમે જાત્યકના માગવા ઉપરથી નદીનદ ભરી દેા છો; તો ચાતકની એક નાની સરખી ચાંચ ભરવામાં શો શ્રમ છે? કેમકે પ્યારા! હુમે બીજાં પક્ષી નથી કે કાંઈ પણ રીતે તરસ છીપાવીશું હમારે તો હુ સ્યામ ધન તમેજ આધાર છો. હા!

(નેત્રમાં આંસુ લાવે છે અને ત્રણે જણ પરસ્પર ચક્રિત થઈ જીવે છે)

વ. દે.-જોતો ખરી. સખી, કાંઈક આનુ પણ સાંભળ. કાંઈ એનાથી લાજ. અલી એ તો નવી આવી છે, એ શું કહશે?

સં-સખી એ શું કહશે. હુ તો એનો પ્રેમ જોઈ વગર મુલની દાસી થઈ રહી છું. અને તું તો મોટી પંડીતા બનીને જ્ઞાન વરસાવી રહી છે.

ચં.-પ્યારા જીવો આ સર્વે હસે છે. હા હસે. આવો તમે, વનમં ક્યાં સંતાર્થ રહ્યા છો? તમે મુખ ખતલાવો. હસવા

એમને-

રાગ ધનાશ્રી.

છો ખગડે કુલ લાજ, નાથ મુજ છો ખગડે કુલ લાજ
નહી પરવા હું કલંક તણી તો, કાંઈ કડૂ સિર તાજ. નાથ૦ ૧
છો ચર્ચા કરતા ચોપાસે, ગાયું ન લોક સમાજ. નાથ૦ ૨
છાંડી કપટ આવો કે ચંદ્ર મુખ, નિરખું નયન ભરી આજ નાથ૦ ૩
કેમકે,

દાદરો, “ગિરી તેરાં નેનાંને નિઝારા ભર મારારે” એ રાગ.
રેવે રેવેરે વિધિન દીધું સૂખરે. રેવે રેવેરે

લોક કરે ચોપાસ ચવાઈ.

લીધી સ્યામ સુંદરની રૂપરે. રેવે રેવેરે. ૧

છાંડયું મેં સર્વસ્વ પ્રભુ મુજ
અંત અનુભવિયું મહા દુઃખરે. રેવે રેવેરે. ૨

પ્રાણ બચે ક્યમ દુઃખ થયું અતિ
તરસાવો ના દરસાવો ખ્યારૂ મૂખરે. રેવે રેવેરે. ૩

(રેવે છે)

વ. દે.- (પોતાના અંચળથી આંસુ લોહી નાંખી) એતો હવે
અહીંયાંજ રહેવાની સખી એક ઘડી ધીરજ ધર. હુમે સર્વે
જઈએ ત્યારે તું ચાહે તે કરજે.

ચં-હો સખીઓ મને ક્ષમા કરજો. અલી જીવો, તમે મારી પાસે
આવીઓ ને મેંતો કાંઈ તમારો શિષ્ટાચાર ન કીધો.
(નેત્રમાં આંસુ લાવીને હાથ જોડી) સખી મને ક્ષમા કર-
જો, અને એવું જાણજો કે તમારી અનેક સખીઓમાં
હું પણ એક કુલક્ષણી સખી છું.

સં. અને વ. દે-નહીં નહીં સખી, તુંતો અમારા પ્રાણથી પણ પ્યારી
છે. સખી હુમે સત્ય કહીએ છીએ કે તારા જેવી પ્રેમી હુમે
એક પણ દીઠી નથી એવો પ્રેમ તો સર્વે કાઈ કરે પણ સખી
ધન્ય છે તને.

ચં-હો સખી, અને (સંધ્યાને બતાવીને) આ સખીનું નામ
શું છે ?

વ.દે.-એનું નામ સંધ્યા છે.

ચં- (ઘભરાઈને) સંધ્યાવલી આવી? શું કાંઈ સંદેશો લાવી?
 ખાણ ખારાએ શું કહ્યું છે? સખી બહુ વાર લગાડી. કાંઈ
 અટકીને) સંધ્યા થઈ? સંધ્યા થઈ? તો હવે એ વનથી
 આવતા હશે. સખીઓ ચાલો ઝરેખામાં બેસીએ, અહીં
 શું કરવા બેસીએ?

(નેપથ્યમાં ચંદ્રોદય થાય છે)

અરે અરે જીવો પેલા (આંગળીથી બતાવીને)

દુષ્ટ કલ્યાણનું.

પેઓ પેઓરે સખી દિયૂષ નિધિનો ભેખ,

આજ તો પ્રકાશ રવિ તણો મંદ થૈ ગયો

નાશી ગયો તાય સર્વ જીવનો અથાગ વળી,

નીરખી મધુરી છખી આનંદ વધી ગયો.

ગ્વાલ ઉડુગણ મધ્ય વેણ વાઈ વરસાવી,

મુધારસ બેઈ શોક પદ્મ મૂખ છવે ગયો

ગોરજ સમૂહ ધન પાટલ ઉઘાડી આજ

ગોપ કુલ કુમુદ નિશાકર ઉદે થયો ૧

ચાલો ચાલો એમ ચાલો (એણી તરફ દોડે છે)

વ.દે-(હાથ પકડીને) અલી ગાંડી થઈ છે? એતે ચંદ્રમા નીક-
 જ્યો કે તે વનમાં આવે છે?

ચં-(ઘભરાઈને) શું સૂરજ નિકળ્યો? સવાર થયું? હાયા! હાયા!

હાયા! આટલી ગરમીમાં આ દુષ્ટ સૂરની ગરમી કેમ સહી

જશે? અરે સવાર થયો, હાયા! સવાર થયું, સર્વ રાત્રી આજ

વીતી ગઈ. હાયા! વળી પાછો ઘર વ્યવહાર ચાલશે; વળી

એનું એ ખાવું, એનું એ પીવું ને એની એ વાતો હાયા!

રાગ સોઠ અગર કા િંગણે.

પાપી મારો ખાણ જીવો જાય નહીં. (બે ત્રણવાર)

કાણ પાપ કીધાં મં પૂર્વે,

જાણ પડે મને કાંઈ નહીં.

પાપી મારો ૧

આજની રજની વીતી તરફડતાં

કહોને પિય વિણ રહેવું કહી.

પાપી મારો ૨

હતભાગિની આંખોને દુઃખમાં

નાંખવાને થયો ભોર સહી.

પાપી મારો ૩

તો ચાલો હવે ઘેર જઈએ. હાય હાય, માને શું બહાનુ બતાવીશ, કેમકે જતાં વાંતજ એ પૂછશે કે આખી રાત વનમાં શું કરતી હતી. (જરા અટકીને) પણ પ્યારા! એટલું તો જણાવો કે આજની રાત તમે ક્યાં રહ્યા? જુવો, તમે મારાથી જુદું બોલ્યા. તમે બહા જુદા છો હા! મારાથી તમે જુદું ન બોલો, આવો, આવો, આવો હવે તો.

રાગ કહારવો અગર લાવણીની રાહ અગર સોરડ.

આવો મારા જાડાના સરતાજ. (એ જણ વાર)

છાંતના રૂપ કપટની મુરત, નિથ્યાવાદ જાહાજ. આવો ૧

શું કરવાને કરી પ્રતિજ્ઞા, કરવું તું ઉલટું કંજ. આવો. ૨

પેહલે મોહ લગાડી તજતાં, આવતી નથી શું લાજ આવો ૩ ચાલો દૂર ખસો-

રાહ ઉપરની

આવો મારા મન મોહન જાડા (એ ત્રણવાર)

ભાગી પોતા તણી પ્રતિજ્ઞા, ઉલટા હુમથી રૂડ્યા. આવો ૧

અડશે માં અમને રંગ્યા છો, એર તણે રંગ જાડા. આવા ૨

તેથી કંઈ લાગે નહીં મોહન નિર્લજ જાડા જાડા આવો ૩

પણ પ્યારા કહો કે તમારા પિતા રાત આવી લાંબી કેમ થઈ જાય છે? જાઓ જાઓ હું નથી બોલતી. (એક વૃક્ષની પાછળ દોડી જાય છે)

વર્ષા. ઘં. દે. સં.-વાહ! આતો ગાંડી થઈને દોડે છે. ચાલો આ-

પણે સર્વે એક વૃક્ષની છાયા નિચે બેસીએ (ત્રણે જણ બેસે છે)

ચં-(ઘભરાયલી ઘભરાયલી આવે છે. અંચળ, કશ ઇત્યાદિ

પુલી જાય છે) ક્યાં ગયા? ક્યાં ગયા? ઉલટું રીસાવું.

ભલ્લા મેં શો અપરાધ કર્યો કે તમે-? વાડમેં કર્યો. ક્ષમા

કરો, આવો, પ્રગટ થાય, મુખ ખતાવો હવે બહુ થઈ ગઈ.
છેતરવું ત્યાં સુધી જ્યાં સુધી આખર ન આવે. (કાંઈ
સોચ કરી) હા! ભગવાન કોઈને કાંઈ દુઃખ દે નહીં! જીવો
મને કેટલું કેટલું સહેવું પડે છે. પોતે આવતા નથી અને
ઉલટા જીરીસાય છે, પણ શું કરું હવે હું ફરી પડી છું.
વારું એમજ હીક.

ગઝલ.

હે વન વૃક્ષ કહોં દીરો મારો પ્યારો સ્યામ
(ઈત્યાદી આખી ગઝલ ગાય છે તે દરેક વૃક્ષને પુછે છે.)
હાય કાંઈ નથી ખતાવતું. અરે મારાં નિત્યનાં સાથીઓ
કાંઈ તો સહાય કરો.

શાલા વૃન.

અરે પવન મુખ ભવન સર્વ થલ ગમન તમારું
રાધિકારમણને કહો નિવારો નૌન તમારું. ૧
અરે ભ્રમર તું સ્યામ રંગ મોહન વ્રતધારી
ક્યમ કહે નહોં તે નિદુર સ્યામને દશા હમારી. ૨
અહો હંસ તું રાજ વંશ શાભા સર્વરની
માન મરોવરને તુ કહે પિતતી હું ગરિબની. ૩
હે સારસ વિરહના પેદમાં નિપુણ ગણાયો
મુજ પ્રીતમને કેમ નહોં મુજ દશા જણાયો. ૪
હો કોકિલ કુલ સ્યામ રંગના છો અનુરાગો
ક્યમ ના બોલો જઈ જહાં છે હરિ બડ ભાગી. ૫
પ્યારા પપિહ પિયુ પિયુ પિયુ પિયુ રટો હમેશે
મુજ પિયુ આગે જઈ બોલો ના ક્યમ લયલેશે ૬
અહો ભાનું ધર ધરે તમે જઈ કિરણ પ્રકાસો
કરો મુજ પિયુ શું મિલાયે હમારું દુખ તમ નાસો ૭
હાય!

કાંઈ નહોં ઉત્તર દેય સહુ નિરમોહી થયાં છો
બોલો મુજ પ્રિય પ્રાણ કહાં સંતાર્થ રહ્યા છો. ૮
(સ્મરણ કરીને)—હાય! હું એવી હૈયા મુની થઈ ગઈ હતી કે

રાત્રીને દિન કહેતી હતી અને હું ડાની સાથે બોલતી હતી? હા! મારી આ મૂર્ખાઈ વિશે પેલી ત્રણે સખીઓએ શું શું કહ્યું હતું? અને આતો ચંદ્રમા હતો જે વાદળાંની ઘટામાં સંતાઈ ગયો. હા! આતો હત્યારી વર્ષા રૂતુ છે, હુંતો ભુલીજ ગઈ હતી. આ અંધારામાં માર્ગ તો દીકા પડતો નથી. જઈશ કેમ અને ઘેર કેમ પોચીશ? પ્યારા જીવો જીવો જે જે તમારા મિલાપ વિષે શોભાય માન લાગતાં હતાં તે તે હવે ભયંકર લાગે છે. હા! આ વન નેત્ર થી બોતાં કેવું સાડું લાગતું હતું અને હવે કેવું ભયંકર દેખાય છે? જીવો સવે કાંઈ છે પણ એક તમે નથી. (નેત્રોમાંથી આંસુ પડે છે) પ્યારા! મુકીને કહાં ચાલી ગયા! નાથ! આંખો બહુ તર-શી થઈ ગઈ છે ! એને ક્યારે શાંતિ પમાડશો? (રૂવે છે) નાથ ! આ આંસુઓને તમારા શિવાય કાંઈ લોહાનાર પણ નથી. હા ! આવી ગતિ તો અનાથની પણ થતી નથી. અને દૈવ! મને શું સૂખ આપ્યું હતું કે તેને બદલે આટલું દુઃખ દેછે? સૂખનું તો હું નામ સાંભળીને ચમકી ઉઠતી હતી અને ધીરજ ધરીને કહેતી હતી કે કાંઈ સમય દિન વળશે. તે ઠીક વળ્યા! પ્યારા બસ બહુ થઈ ગઈ, હવે સહન નથી થતું. મળવું હોય તો જીવતાં જીવ મળી જાય. હાય! જે આંખો ભરી નિરખી લીધા હોત તો જીવનો ઓરીઓ વીતી જાત. મળવું તો દૂર રહ્યું પણ હુંતો મૂખ નિરખવાને તરશી હતી. કદી સ્વપ્નમાં પણ કંઈ ન લગાવી! જ્યારે સ્વપ્નમાં વળગાડી ત્યારે હું ઘભરાઈને ચમકી ઉઠી. હાય! ઘરનાં તેમ બાહારનાં આગળ રડી રડીને મારી વિપતિ પણ ન સંભળાવી કે જીવ શાંત થાય. હયો ઘરનાં અને બાહારનાં, સંભાળો તમારૂં ઘજ હુંતો હવે અહીં- (ગદગદ કંઈ રોવા લાગી) હાયરે નહાર! હું તમને આવા નિરોહી નહોતી જાણતી અને આ વાદળાં જોઈને પણ મળવાનું મન નથી થતું? આ રૂતુમાં તો પર દેશી પણ ઘેર આવે છે, પરંતુ તમે ન મળ્યા. હા! હું આવું દુઃખ જોવાને જીવું છું કે વર્ષા આવે અને તમે ન આવો. હાય! વર્ષા ફરી આવી, પાંદડાં હરાં થયાં, કાચલ ફરી બોલી, પણ પ્યારા! તમે ન મળ્યા. હાય! સર્વે સખીઓ હીંદોળે બુલતી હશે.

પણ હું કહોની સાથે ઝુલુ? કેમકે હીંદોળો ઝુલાવનાર મળશે
પણ મને પોતે ભીંજીને બચાવનાર અને મને પ્યારી કહી બોલા-
વનાર કોણ મળશે? (રૂંધે છે). હા! હું ઘણી નિર્લિજ છું. અરે
પ્રેમ! મેં પ્રેમી થઈને તને પણ લલિજીત કર્યો કે હજી મુધી હું
જીવું છું. આ પ્રાણને કોણ જાણે શુંએ મતા હુંટવી છે કે હજી
મુધી નિકળતો નથી. અરે જીવો કાઈ મારી છાતી વજની તો ન-
થી કે હજી મુધી (એટલું કહી મૂંઝાપ્પાઈ પડી જવા માંડે છે કે
તેણે સપ્તીએ આવી સંભાળી લે છે)

॥ પ્રિયાન્વેષણ નામ દ્વિતિયાંક સમાપ્ત. ॥

દ્વિતિય અંકમાં અંતર્ગત

અંકાવતાર

(પડદો પડ્યો)

(શેરી-દક્ષ)

(સંઘ્યાવલી દોડતી દોડતી આવે છે)

સં.-રામરામ, હું તો દોડતે દોડતે થાકી ગઈ; આ વ્રજની ગાયો
તો સાંડછે; કેવી એ ક્ષે સાથે મારા ઉપર પુંછડાં ઉંચાં કરી દો-
ડી છે! જો હું મુઠીએ વાળી દોડી ના હોત તો એમની ર-
પેટીમાં ક્યારની આવી ગઈ હોત; તેણે તુંબડી વગાડી મારી
પાછળ ઉશ્કેરી, એની શી ગતિ કહું; એ તો ખડો હગ
થયો છે. જીવની હાંમી શા કામની? જીવો આજ સોમ-
વાર છે. નંદ ગામનાં હાટ ખંધ થયાં હશે; હું ત્યાંજ
જતી હતી એટલામાં તો આ ગાયોએ મને ઘેરી. મેં ચંદ્રા-
વલીની પલ્લી એના પ્યારને સોંપી દીધી હોત તો કાંઈ
આચકોએ નહોતો; (ઘભરાઈને) અરે એ ગાયો તો
પાછી અહીંયાંજ આવે છે; (દોડી જાય છે અને ચોળીમાંથી
પત્રો પડી જાય છે)

(ચંપકલા આવે છે)

ચં.લ.- (પત્રી પડેલી જોઈને) અરે આ ચિહ્ન કોની પડી છે?

જેઉં તો ખરી કહોની છે, શું લખ્યું છે? (ઉઘાડીને જુ-
વે છે) રામ રામ, કાણ જાણે કાંઈ દુઃખીઆની લખેલી છે
કેમકે આંમુઓથી ભીંજીને એવી તો ચપટ થઈ ગઈ છે
કે ઉકલતીએ નથી અને ઉકલતાં ફાટી જાય છે. (મુશ્કેલા-
ઈથી ઉકલી વાંચે છે.)

“ ખ્યારા,

શું લખ્યું! તમે ઘણા દુષ્ટ છો; વાડું, ચાલો, પોતાની
ખહાદુરી બધી અમારી ઉપરજ કાઢવી હતી, ઠીક; ભલા, મને
તો, મેં લોક વેદ, માડું સર્વ કાંઈ છાંડ્યું ત્યારે તમે મળ્યા; ત-
મને શું મળ્યું? વળી ધર્મ ઉપદેશ કરો તો ધર્મથી ફળ થાય
છે. ફળથી ધર્મ થતો નથી. નિર્લજ્જ! લાજ પણ નથી આ-
વતી? મ્હોં ઠાંકો તમાડું. વળી પાછા વગર બોલે સંતાઈ રહ્યા
છો, ચાલો વાહ! પ્રીતિ સારી નિભાવી, જે છે તે તમે જાણો
છો. હાય! હવે કાંઈ દિન આવું કરવાની નથી. અતે મારે
મરવું છે. મેં મારી તરફની ખબર આપી દીધી. હવે મારો
દોષ નહીં. એજ

કવલ તમારી

(લાંબો નિશ્વાસ મુકીને) હા! મારો રોગ છે. ન કરે ભગવાન
કે કાંઈને આ ચક્ર ઘેરે; આ પત્નીને ક્ષિત્તિ કાળજી કંપી જા-
ય છે. માહું! તેમાં સ્ત્રીઆની તો ઘણી ખુરી દશા છે કેમકે
કયોત વ્રત ધાણું ખુડું છે; ગળું રૂંધી નાખો તોએ મૂખમાંથી
વાત ન નિકળે. પ્રેમ પણ આનુંજ નામ છે; રામરામ!! જોના
મૂખમાંથી હાય નિકળે તેની જીભ એવી નાખવી જોઈએ. આ
વ્યથા હું જાણું છું. ખીજું કાણ જાણે. કેમકે જેને ઠા-
કર સાગી નથી તે પારકી પીડા શું જાણે! એ તો થયું પણ
અધ સિદ્ધિ કાની છે તે જણાયું નહીં. (કાંઈ સોચ કરીને)
અહા જાણ્યું. નિશ્ચય એ તો ચંદ્રાવલીનીજ ચીંટી છે કેમકે અ-

ક્ષર પણ એના છે અને વળી એના ઉપર ચંદ્રમાનું ચિન્હ કાઢ્યું છે. હા! મારી સખી ફસી પડી છે. હું પહેલેથીજ એનાં લક્ષણ ઉપરથી જાણી ગઈ હતી. પણ આટલું બધું નહોતી જાણતી. આહા ગુપ્ત પ્રતિ પણ વિલક્ષણ હોય છે. જુઓ આ પ્રીતીમાં સંસારિક રીતે તો કાંઈ લાભ નથી; માણસ નહીં અહીં આંનુ ને નહીં ત્યાંનું એવી રીતે થઈ જાય છે. સંસારનું સૂખ છાંડીને પોતાને હાથે મૂર્ખ બનીજાય છે. ગમે તેમ હો પણ આ પત્નિ તો હું એને જઈને આપીશ, અને વળી મળવાની પણ વિનંતી કરીશ.

(ને પથ્યમાં એક વૃદ્ધના જીવો અવાજ થાય છે કે)

હા તું સહુ કરીશ.

જી. જી- (સાંભળીને અને સોચના કરીને) અરે એ કાણ છે? (જે-ઈને) કાણ જાણે કાંઈ ધરડી ડાકરી છે. એવું ન થાય કે આ વાત શેડીને ઉલટી આગ લગાડે હવે તો એજ જાણ પડી. ચાલું. (જાય છે)

॥ इति द्वितियांके भेदप्रकाश नामक अंकावतार ॥

॥ तृतियांक ॥ .

(સમય ત્રિજે પહોર, વાદળ ઘેરાયલાં છે.)

સ્થાન તળાવની પાસે એક બગીચો.

હીંદોળો પડ્યો છે; કાંઈ સખી ઝુલે છે; કાંઈ આમ તેમ ફરે છે. (ચંદ્રાવલી, માધવી, કામમંજરી, વિલાસિની ઇત્યાદી એક સ્થાન પર બેઠી છે; ચંદ્રકાંતિ, વલ્લભા, સ્થામલા, ભામા, ઝુલા ઉપર છે; કામિની અને માધુરી હાથેહાથે ઝાલી ધુમે છે)

કામિની-સખી, વર્ષાપણ અહુણાં કેવી ધામધુમથી આવી છે. જાણે કે કામદેવે અબળાઓને નિર્મળ જાણી તેમને છતવાને પોતાની સેવા મોકલી છે. ધામધુમ સહિત વાદળોના ચોપાસેથી જમાવ થઈ રહ્યો છે, બગ પંકિત રૂપી નિશાન ઉડી રહ્યું છે. અપકાર કરતી નગ્ન તરવાર જેવી વિજળી ચમકી રહી છે, મર્જનાથી ડર

ઉપજાવે છે, બાણ સપાન જળધારા વધી રહી છે, અને
એ કુબેરને સજીવ કરવા એર બુદ્ધાજ પોકારી રહ્યા છે.
કુળની મરજાદ આ નિરોરો ઉપર આવી રહી છે!
મનોરથોથી કાળજી ઉઠાવી રહ્યા છે, અને મનો ઉ-
મંગ જે અંગમાં ભર્યો છે તે નિકળી ગયા: વિના જીવ તલસે
છે. આવાં વાદળાં ભેઈ કાણ હાજની મનમાં ચોલી શકશે.
અને કાણ પતિવ્રત પાળી શકશે?

માઁ—વિશેષ કરીને તમે જે કામની છો—.....(હસે)

કાઁ—ચાલ ચાલ તને તો હસવાની પડી છે!

ઉપવૃત્તિ.

હરી ધર્મ નેદિની ચાર પાસાં
નાળાં નદી વાલિસરોઁ ભરોયાં
પત્રાં તરે પલિ છુપાં રહે છે
રાત્રી દિને ઈંદ્ર વધૂ કરે છે.
કરાડ વૂટે નદિની ધમાકે
અરણી વાસર્ષ ભરો તડાકે
પથો થયા બંધ રહ્યા નિરો
જાહાં તાહાં તો કરી મન કલેશી
વિયોગિયોના મુખની આપના
પ્રલે થયો રવલે મન વાળના.

માઁ—સ્વપ્ન કેમ? કેવળ મહા પ્રલય કાળ આવ્યો છે. પાણી
ચારે તરફથી ઉભરાઈ રહ્યું છે. બાજનાં તો મોટાંમોટાં
વહાણ મરકે રઈ ગયાં, વળી વિયોગિયોના હિસાબે
તો રાંસાર કુખ્યોજ છે; તો પ્રલય સમજવો.

કાઁ—પણ તને તો શ્રી કૃષ્ણના આધાર ઉઠતી? પછી તારે શું.
ભાંડોરવડની પાસે તે દિવસે તું ઉભી ઉભી વાત કરતી
હતીને હું ચાલી નીકળી.

માઁ—અને ચંદ્રાવલી?

કાઁ—હા! બીચારી ચંદ્રાવલીને તો આરજ વીતી છે. તમાં
વળી હવે તો બંધનમાં છે, નહર બંધ રહે છે; એક

અલક પણ જોવા પામતી નથી; પછી શું?

મા૦—જવા દે નિત્યની અંખના, જો

ચાંદ્રસંવિક્ષિત.

જો જો પૂર્વ સમીરના લહુરિ તો વાઈ અકારે થઈ
વૃક્ષો સંગ લતા લપેટિ રહિતે ધૂજી લયીને રહી.
સાડીના શુભ અંચળા ઉડિ રહ્યા બોલી રહ્યા મોરવા
જોને ધન ઘટા ગઈતિ ચરજી લાગી હવે ગઈવા.

કા૦—સખી, વસંતનો સિતળ સમીર અને શરદ જયોત્સ્નાથી
વિયોગીઓના પ્રાણ રામ રામ કહીને પણ બચી શકે છે,
પરંતુ આ કાળી કાળી ઘટા અને પૂર્વ પવનની અકારથી
અને પાણીના મારકાથી કાઈ પણ નહીં બચા શકે.

મા૦—તેમાં વળી તું તો કામિની ઠરી એટલે બચવું શું
જાણે.

કા૦—ચાલ ચાલ મશ્કરી, તારી આંખોમાં હજી તે દિનની
ખુમારી છે, તેથી કાઈને કાંઈ તું સમજતી નથી.

મા૦—વીતી છે મારે માથે; હું એવી નથી કે થોડામાં બહુ
ઉછળી પડું.

કા૦—ચાલ, તું કાણ માત્ર કે ન ઉછળી પડે; રસ્તાની વિસાત
કેટલી. મોટા મોટા યોગીઓનાં ધ્યાન આ વૃક્ષમાં છુટી
જાય છે, કાઈ જોગી થઈને પણ અનમાં પસ્તાયાં કરે છે,
કાઈ જટા પછાડીને હાય હાય પુકારે છે, અને બહુ તો
તુમડી ભાગી ભાગીને જોગીના ભોગી થઈ જાય છે.

મા૦—તો તું પણ કાઈ સિદ્ધના કાંન ડુંકીને તુમડી ભંગાવી
નાંખ.

કા૦—ચાલ તું શું જાણે એ પીડાને શું જાણે. સખી, આ ભૂ-
મિ અને આ કલ્મ કાંઈ ઓરજ થઈ રહ્યાં છે, અને
આ દૃષ્ટ વાદળ મનને પલટાવીજ નાંખે છે, તને પ્રેમ
હોય તો સૂઝે. આ આનંદની ધુનીમાં સંસાર કાંઈ જી-
દાજ વિચિત્ર શાભાવાળો અને સૂર્ય કામ ઉપજાવવા
વાળો માલુમ પડે છે.

માઁ-કામિની ઉપર કામના દાવો છે તેથી હુરી ફરીને તેને બ-
હુ છંછેડયાં કરે છે.

(ને પથમાં વારંવાર માર ખેલે છે.)

કાઁ-હાથ! હાથ! આ કઠિણ કાલાટલથી બચવાનો ઉપાય
એક વિષ પાનજ છે. આ મોરોના પુષ્પ, અને પૂર્વ સ-
મીરનું ઝંકારી વાવું એ બે વાત અતિ કઠિણ છે.
ધન્ય છે તેને જે આવે સમયે રંગ બેરંગી વસ્ત્ર ધારણ
ઉંચી ઉચી અટારીઓ ઉપર ચઢી પ્રીતમ સાથે ઘટા હ-
રીઆળી નીરખે છે. અથવા બગીચા, પહાડો અગર મે-
દાનોમાં ગળે બાંહુ નાંખી ફરે છે. બન્ને જણ પરસ્પર
પાણી ખચાવે છે અને રંગીન વસ્ત્ર નિચોવી રંગ ચોગણો
વધારે છે. બુલે છે, બુલવે છે; હસે છે, હસાવે છે; ભીંજે
છે, ભીંજાવે છે; ગાય છે, ગવરાવે છે; અને ગળે વળગે
છે, વળગાડે છે.

માઁ-અને તારે તો નથી કોઈ પાણી ખચાવવાવાળી અને નથી
કોઈ તને નિચોવવા વાળો; પછી ચોગણાની તો શી
વાત. દોડો, સવાયો તો તારો રંગ વધશે પણ નહીં!

કાઁ-ચાલ લુચી, “જેને પગે નથી વાગી દેસ, શું જાણે પા-
રકી પીડા લેશ.”

(વાતો કરતી કરતી વૃક્ષની ઓથે ચાલી જાય છે)

માધ.-(ચંદ્રાવલીને) સખી સ્યામળાનું દર્શન કરી જે કેવી સુ-
હાગી માલુમ પડે છે. મુખ ચંદ્ર ઉપર ચુંદડી લચી પડે
છે; કેશની લટ વિખરી જઈ ગળામાં લપેટી રહી છે; વ-
સ્ત્ર અંગમાં લપેટાઈ રહ્યાં છે. ભીંજી જવાથી મૂખનું પાન
અને કાજળની એક વિચિત્ર શોભા થઈ ગઈ છે.

ચં-કેમ ન થાય, હુમારૂં ખ્યારાની ખ્યારી છે. હું જે પાસે હોત
તો બંને હાથથી એનાં આવારણાં લેત અને છાતીએ સ-
ગાવત.

કા-સખી ખરેખર આજતો આ કદંબની નિચે રંગ વરશી રહ્યો
છે. જેવો સમય છે તેવીજ બુલવાવાળીઓ છે. બુલવામાં

ફંગ ફંગની સાડીઓની અધ અંદાકાર રેખાઓ ધંધનુષા
ના જોવી દેખાય છે. કાંઈ સૂપમાં બેસી ઝુલાની ઠંડી
ઠંડી હવા ખાઈ રહી છે; કાંઈ ગત બાંધી પગના ઠેકા મા-
રી રહી છે; કાંઈ ગાય છે; કાંઈ ડર પામી બીજના ગ-
ળામાં વળગી પડે છે. કાંઈ ઉતરવાને અનેક સોગન આપે
છે પણ બીજ એને ચીઠવવાને ઝુલાને વધારે ઝોકે ચઢા-
વે છે.

માથ:-સખી હીંદોળો નથી ઝુલતો. હૃદયમાં પ્રીતમને ઝુલાવવા
ના મનોરથ અને નેલમાં પ્રીયની મુર્તિ ઝુલી રહી છે. સ-
ખી આજ તો સ્યામલાની મેંદી અને ચુંદડી ઉપર ફંગ છે
જે વીજળીની ચમકમાં એની મૂખ છળી કેવી સુંદર ચ-
મકી ઉઠી છે, અને તેમજ પવન પણ વારંવાર ધુંધટ ઉઘાડી
નાખે છે જે

ગમે તે શગન: ચોતાલમાં ગવાશે.

સાલ છે હયામાં પ્રાણ પ્યારાનું વિરહ મૂલ
કુલેલા ઉમંગ ભરી ઝુલે છે હીંદોલાગર
ગાય છે રીઝાવે છે હસાવે છે સરવ સખી
ચાર ગણી ચાહુના વધારી ધન ધારાપર;
વારી વારી જાઉં પ્રાણ હાસ્યને કડાકાપર
વળી મૂખ પાન કજલિત કુગડે:લાપર

ઉમંગી ઘટામાં જોઈ બમણાં બુવોને શાભા

કેવી આજ ચુંદડી લસી છે મુખ ગોરાપર. ૧

જી:-સખીઓ, જીવો, કેવું અંધારું અને કેવો ગજબ છે કે આ
રૂતબી સર્વે ચોત ધોતાના મનોરથો પુરા કરે અને મારી
આવી દુર્ગતી હોય! ભલા કાંઈ વાર તો દયા આવતી. (આં
ખોમાં આંસુ લાવે છે)

માથ:-સખી તું શું કરવા ઉદાર થાય છે? હુમે સર્વે શું કરીએ.
હુમે તો આજ્ઞાકારી દાસીઓ ઠરી. હુમારો શું અપત્યાર
છે. તોપણ અમારામાંથી કાંઈ તને કાંઈ કહેતું નથી.

કા:-ભલે, સખી અમે તો એજ કહ્યાં કરીશું એતો અમારી

નાની-સ્વામિની ઠરી.

વિલા—હા સખી, અમારી તો બંને સ્વામિનીઓ છે. સખી વાત એ છે કે ખરાબી તો અમારી છે. એ બંને પાછી એકતી એક થશે. લોકડી મારીએ તો પાણી થોડુંએ જીવુ થશે, પણ હવે એવું સાંભળવામાં આવે કે સખીને ચંદ્રાવલીએ એકલી છોડી દીધી તો પછી જીવો તમાસો.

માધ્ય—વાહરે વીર; અને વળી કામ તો અમેજ સર્વે બગાડીએ છીએ કેમ? જો હવે કાણે સ્વામિનીને ચાડી કરી. સખી ચંદ્રાવલીને જો દુઃખ દેશે તે પોતેજ દુઃખી થશે.

ચંદ્ર—હાયા! પ્યારા અમારી આ દશા થાય છે અને તમે તો જરાએ ધ્યાત દેતા નથી. પ્યારા ફરી ફરી આ શરીર ક્યાં અને તમે ક્યાં. પ્યારા આ સંલેગ હોમને તો હણણાંનોજ થયો છે પણ આવાતો દુર્લભ થઈ જશે. હાય નાથ ! હું મારા આ મનારથો કાને સંભળાવું અને મારા ઉમંગો કેમ કાઢું? પ્યારા રાત હુંકી છે ને વિશ થણા છે. જીવવું થોડું અને મનાત્સાહ થણો. હા! માત્ર મોહમાં કુબેલીનું કંઈ ઠકાણું નથી. રાત્રી રાતે રાતે વિતે છે. કાંઈ વાત પુછવા વાળુએ નથી કેમકે સંસારમાં જીવ કાંઈ જોતું નથી પણ માત્ર ઉપરનીજ વાત જીવે છે. હાય! હું તો સર્વેથી બુદ્ધી થઈ ગઈ. સર્વને છોડીને તમારો આશરો પકડ્યો હતો અને તમે તો આ ગતિ કરી. હાય! હવે હું કંહોની થઈને રહું? હું કંહોનું મૂખ જોઈ જવું. પ્યારા મારા પછી કાંઈ આવું ચાહવાવાળું નહીં મળે. પ્યારા પછી દીવો લઈ મને ખાળશો હા! તમે વિશ્વાસઘાત કર્યો. પ્યારા તમારા નિર્દયપણાની પણ કહાણી ચાલશે. હમારું તો કપોત વ્રત છે. હાય! સ્નેહ કરી દગો દો છો તોયે વળી મુજાણ કહે વાઓ છો. બકરું જીવથી ગયું પણ ખાવાવાળાને સ્વાદ ન મળ્યો. હાય ! એવું નહોતી જાણતી કે આવો પરીણામ કરશે. વાહ નિભાવ બહુ સારો કર્યો. પારથી પણ વધ કરીને તેની ખખર લે છે, પણ તમે ના લીધી. હાય એક

પાર આવીને તો અંકમાં લગાવો. પ્યારા જીવતાં જીવ મા-
 જસેને ગુણ માલમ નથી પડતો. હાય! તમને મળવાને
 કાણ તરસશે અને કાણ રોશે. હાય સંસાર પણ છોડતો
 નથી. સર્વે દુઃખ સહન કરું છું પણ આમાં તો કૃસી પડી
 છું હાય નાથ, ચારે પાસેથી જકડીને આવી વગર હેવે
 દેવે શું કરવા નાંખી ચુકી? પ્યારા આમજ રોતાં દીન
 વિતરો? નાથ, આ હોરા મનની મનમાંજ રહી જશે પ્યારા
 મગદ થઈને સંસારનું મહો કેમ બંધ નથી કરતા અને
 કેમ શંકાનું દાર ખુટું રાખે છે? પ્યારા હમેરાની ક્યા
 ક્યાં ગઈ. વાહાલા શિશ્ન આ સંસારથી છોડવો. હવે સ-
 હન નથી થતું. પ્યારા જેવી છું તેવી પણ તમારી જુ. પ્યારા
 તમારી મશકરી ને જગતની મશકરી ન કરો નાથ. જ્યાં
 આટલા ગુણ શીખ્યા ત્યાં પ્રીતિ નિભાવવી કેન ન શી-
 ખ્યા? હાય! મોટા ધરામાં કુખ્યાવી ઉતરથી ઉતરાઈ મા-
 ગો છે! પ્યારા તે પણ આપી ચુકી. હવે પાર આજો.
 વાહાલા સર્વની હદ હાય છે. હાય અમે તરફડાએ અને
 તમે તમાસો જીવો! જન કુટુંબથી છોડાવીને જેતરોને આવું
 કામ કરવું એ શી વાત છે. હાય સર્વની આંખોમાં હું
 હલકી પડી. જ્યાં જઈ ત્યાં દૂરના દૂર અને વળી આવી
 ગતિ હાય! “ભામિનીની ભુંઠી કરી માનિની નિર્માની
 કરી કાડી કરી હીરા તણી હીણી કરી ફલથી” તમારા ઉ-
 પર ઘણો ક્રોધ આવે છે અને કાંઈ કહેવાને જીવ તલસે છે
 બસ હવે હું ગાળો દર્શા. બસ તમે તે તમેજ છો. જીવો!
 ગાળોમાં પણ હું તમને મર્મ કહીશ. જીઠા, નિર્દય, નિ-
 મૂણ “નિર્દયહૃદયકપાટ”, તોફાની અને નિર્લજ આ સર્વે
 તમને સાચી ગાળો છે ભલા કાંઈ કરવુંજ નહોતું તો આ
 જીવું શું કરવા બોલ્યા? કાણે બોલાવ્યા હતા? કુદી કુદી
 ને પ્રતિજ્ઞા કર્યા વગર શું કુખી જતું હતું! જીઠા! જીઠા!
 જીઠા! જીઠાજ નહી પણ વિસ્વાસઘાતી; શું કરવા આટ-
 લી છાતી ઠોકી ઠોકીને અને હાથ ઉઠાવી ઉઠાવીને લો-

જ્ઞાને વિશ્વાસ કીધો? સર્વે પોતાની મેળે મરત કે પડત
 ખાડમાં અને એના દાખલો એ છે કે કાંઈ કાંઈને ગમે
 તેટલું દુઃખી દેખે તો પણ પોતાને કાંઈ અસર થતી નથી
 હાય હાય! કેવા કેવા દુઃખી લોકો છે. તેથી તો હું ત-
 મને “નિર્દયકપાટ” નામ આપું છું ભલા શું કામ
 હતું કે આટલો પ્રપંચ કીધો? કાંઈ નહોતું. તમે તમારી
 મેળે રહેત, બસ એન હતું. કેવળ આનંદ હતો તો શું
 કરવા આ વિષમય સંસાર કીધો? પ્રપંચી! ને આવા મોટા
 કારખાના ઊપર બેહુયાર્ધ સરે મોખરે કરી નામ વેચાય
 લોક જીજ્ઞા કહે, આપણે માર્યા માર્યા ફરીએ. આપણે
 મોડો જીજ્ઞા પડે. વાહરે તમારી બેવકાઈ અને
 નિર્લજ્જતા. બેશરમી હાય તો જરાકતો હાય. શું કરવી
 છે લાજને! લાજને તો ખાસડે ખાસડે મારી કાઢી મુકી
 છે! જે મોડાલમાં તમે રહો છો તેમાં તો લાજની હવા
 પણ જતી નથી. એવા છો તો એવાજ હો! હાય! એક
 વાર પણ મુખ બતાવ્યું હોત તો આમ બાવરી બાવરી
 બનીને શું કરવા માથુ શેડત? ખાસા કેવળ નિર્લજ્જ છો,
 બેશરમ છો. કેટલીક ગાળો દઉ. ચાલો જવાદો. હું પણ
 એવી નિર્લજ્જ અને જીજ્ઞા છું. કેમ નહીં? “જેવો વર
 તેવી જાન” પરંતુ એમાં પણ મૂળ ઉપદ્રવ તમારો છે.
 પણ એવું જાણી લેજો કે આટલું કાંઈ બીજું નહીં કહે,
 કેમદે પુરામતી હશે તે તો નાના કહેશે પણ સાચી થો-
 ડાંકજ કહેશે. પણ એટલું તો કહે કે આ દુઃખમય પ્ર-
 પંચ આવોજ શેલાઈ રહેશે કે કાંઈ દિન કપાશે? વાત નહીં
 કપાય તો અમારે શું. પણ મારો પ્રપંચ તો છોડો. હાય
 હું કહેને કહું છું. કાંઈ સાંભળવાવાળો છે? જંગલમાં
 માર નાચ્યો તે કાણે દીરો? નાના એતો સધળું જીવે છે.
 અથવા જેતા હોત તો મારી ખખર ન લેત? પથ્થર
 હોત તો તે પણ ભીજત. નહીં નહીં, પ્યારાને આટલો
 દોષ બ્યર્થ કેમ કીધો. પ્યારા તમારો દોષ કાંઈ નથી. એ

સરવે મારા કર્મના દોષ છે. નાથ હું તો તમારી નીત્યની અપરાધિની છું. પ્યારા ક્ષમા કરો. પ્યારા મારા અપરાધો સામુ ન જોશો. મારા સામુ જીવો—(રૂવે છે)

મા:-હાય હાય સખીઓ આતો રોઈ રહી છે.

કા. ય-સખી, રો નહીં. જે તું રૂવે તો તને મારા મળાના સોગમ.

મા.-સખી, હું તને હાથ જોડું, ન. રો; સખી અમારો સર્વેનો જીવ ભરોઈ આવે છે.

વિ:-સખી જે તું કહીશ તે હમે સર્વે કરીશું છો અમે પ્રિયાજી (રાધિકા) ની રીસ સહીશું, પણ તારાથી હમે કાંઈ વાતે દુર નથી.

મા:-હાય હાય આતો માનતીજ નથી. (આંસુ લોહીને) મારી પ્યારી હાથ જોડું, જોળો પાથરું, માન.

કા. ય:-એને કંઈ નહીં કહો સખી, આવો આપણે સર્વે મળીને વિચાર કરીએ જેને એનું કામ હોય-

વિ:-સખી હમારો તો પ્રાણ એના ઉપર છે. પણ કાંઈ ઉપાય મુઝે છે?

ચં:-(રોઈને)સખી એક ઉપાય મને મુઝયો છે. જે તમે માનો તો.

મા.-સખી કેમ નહીં માનીએ. તું કહેતી કેમ નથી.

ચં.-સખી મને અહીંયાં એકલી મુકીને જાવ.

મા.-તો તું એકલી અહીંયાં શું કરીશ?

ચં.-જે મારી ઇચ્છા હશે તે.

મા.-વારું તારી ઇચ્છા શું હશે. તે અમે સાંભળીએ તો ખરાં.

ચં.-સખી એ ઉપાય કહ્યો નથી જતો.

મા.-તો શું તારો પ્રાણ દઈશ? સખી હમે એવી જોળી નથી કે તને એકલી મુકી જઈએ.

વિ.-સખી તારો પ્રાણ આપવાનો મનોરથ વ્યર્થ છે. તારો પ્રાણ તને નહીં છોડે. જે પ્રાણ તને છોડી જશે તો તેને આવું મુંદર શરીર ફરી ક્યાંથી મળશે?

કા. મ.-સખી એવી વાત મને ન કહે. અને જે જે તું કહીશ તે તે કરવાને અમે તત્પર છીએ. અને વળી આ વાતનો વિચાર તું સ્વપ્નામાં પણ ન લાવીશ. જ્યાં સુધી હુમારો પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો તને મરવા નહીં દઈએ. પછી ભલે જે થવાનું હોય તે થાઓ.

ચં.- (રોધન) હાય! મરવું પણ નથી પામતી ! એ અન્યાય.

મા.-સખી અન્યાય નથી એ ન્યાય છે.

કા. મ.-જવાદે માધવી, પુછીશ નહીં એને કંઈ આવો હુમે તમે મળી કાંઈ સલાહ કરીએ કે હવે શું કરવું બેઠએ.

ત્રિ.-હા માધવી તું ચતુર છે. તુંજ કાંઈ કીયાય શાય

મા.-સખી મારે હૈયે તો એક વાત આવે છે. આપણે ત્રણ જણ ત્રણ કામ વેંદુંથી લઈએ. પ્યારીજીને (રાંધાને) મનાવવા ની ખાતરજમાં એ કામ ઘાયું કઠિણ છે. અને તમારા બેમાંથી એક એનાં ઘરનાને સમજાવી સંદર્શ કરે અને એક લાલને મળવાને વાસ્તે કહે.

કા. મ.-લાલને તો હું કહીશ. હું એને બહુ લજાવીશ અને ગમે તેમ કરી એનો મેળાપ કરાવીશ.

મા.-સખી એ શું કરશે ? પ્રિયાજીના ડરથી કાંઈ નહીં કરી શકે.

ત્રિ.-પ્રિયાજીની જમાં ખાતર તારે છે.

મા.-હા હા પ્રિયાજીની જમાં ખાતર મારે.

ત્રિ.-તો એનાં ઘરનાંની મારે.

મા.-થયું પછી શું. સખી હવે કાંઈ વાતનો સોચ ન કર કહે.

ચં.-સખીઓ, વ્યર્થ કાં ચત્ત કરો છો. માડું ભાગ્ય એવું નથી કે કાંઈ કામ સિદ્ધ થાય.

મા.-સખી હુમારાં ભાગ્ય તો સિધાં છે? હુમે હુમારા ભાગ્ય બળથી સર્વ કાંઈ કામ કરીશું.

કા. મ.-સખી તું વ્યર્થ કાં ઉદારા થઈ જાય છે. “જ્યાં સુધી શ્વાસ ત્યાં સુધી આશા.”

મા.-તો સખી બસ, હવે સલાહ પાકી થઈ. જ્યાં સુધી કામ

સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી કાંઈને કાંઈ ખખર ન થાય,
વિ.-નહીં ખખર કેમ પડે.

કા.મ.- (ચંદ્રાવલીના હાથ પકડીને) લે સખી ઉઠ હવે ચાલ
હીંદોળે ઝુલ.

મા.-હા સખી હવે આનાકાની છોડ.

ચં.-સખી છોડીજ છે. પણ હું હીંદોળે નહીં ઝુલુ. મારાં તો
નેત્ર પોતેજ હીંદોળે ઝુલી રહ્યાં છે.

રાગ ખમાય અથવા કલ્યાણના દાદરો. ત્રિતાળમાં પણ ગવાશે.
ઝુલે ઝુલે છે આ નયન આ મારાં, ઝુલે ઝુલે છે જો નયન આ મારા!
પલક પાટલી કરીને લગાવ્યા, દોર પ્રેમના સારા. ઝુલે ઝુલેરે. ૧
આશા નામે સ્તંભ કીધા છે, ઉત્સાહનાં ઝુમક લગાવ્યાં, ઝુલે. ૨
બદનામી લોકોની લુંડી બદનામી, રૂપી ઝાલર ધાર્યા. ઝુલે. ૩
આંસુ પાડી મલાર તણે ગિત, પ્રિય ગુણ ગાન ઉચાર્યા. ઝુલે. ૪
મિલન મનોહર ધારી વિરહને, ઝુલે ઝુલે નૈન મારાં. ઝુલે. ૫
મા.-તો સખી જેવી તારી પ્રસન્નતા. હમે તો તારા સૂખનાં ગ્રા-
હક છીએ.

ચં.-હા! આ વાદળાંને જોઈને વળી જીવમાં આર દુઃખ થા-
ય છે.

ચોતાળ.

દેખો ધનસ્વામ ધનસ્વામ તારું રૂપ ધારી

હૈડે તો વિરહ ઘટા ઘેરી ઘેરી આવે છે.

વળી ઇંદ્ર ધનુ બગમાલ જોઈ વનમાલ

મોતી સેર પીયુ તણી રેરી રેરી આવે છે.

મોર પીકવાણી તણી ધુની સુણી વંશીનાદ

વાંકી છખી વાર વાર નેત્ર આગે આવે છે

દેખી દેખી દામનીની દયુતી મુજ હૈડા માંય]

પીત પટ ફૂલરી ફૂલરી અને આવે છે.

હાય! જે વૃશા જગતને સુખદ છે તે મને આટલી દુઃખદાયી
થઈ રહી છે.

મા.-એ દુઃખદાયી નહીં થાય, ચાલ ઉઠ ઘેર ચાલ.

(સવ જાય છે.)

(પડદો પડે છે)

॥ इति वर्षा वियोग विपत्ति नाम तृत्तिय अंकः ॥

॥ चतुर्थ अंकः ॥

સ્થાન ચંદ્રાવલીની બેઠક.

ખડકીમાંથી જમુનાં દેખા દે છે પલંગ ખીછાવ્યો છે, પડદા પડ્યા છે, અત્તરદાન પાનદાન ઈત્યાદી તૈયાર છે.

(જોગણી આવે છે. ભગવી સાડી, સ્ત્રીઓના શૃંગાર પેહુ-યો છે, રંગ જરા સ્યામળો છે. સીંદુરનું તિલક કર્યું છે, વાળ છુટા છે, હાથમાં સરંગી, નેત્ર લાલ, ઘણી ખુબ સૂરત, જયારે જયારે ગાશે ત્યારે સરંગી બજાવીને ગાશે.)

જોગણ-અલખ, અલખ, આ દેશ આ દેશ, ગુરુનો! અરે કાંઈ છે આ ઘરમાં ? કાંઈ નથી બોલતું. શું કાંઈ નથી ? તો હવે શું કરું ? બેસું. શી ચિંતા છે. યોગીઓને કહી પછ કાંઈ અટકાય નથી અને તેમાં વળી આપણે તો પ્રેમ જોગી ચાલો કાંઈ ગાઈએ.

(બેશીને ગાય છે)

હુમરી જંગલા છળેટીની.

કાંઈ એક જોગિની રૂપ ધારી. (બે ત્રણવાર)

વાંકી ભ્રમર છડેલાં લોચન, ચાલી આવી ઘર ઘર ફરી. કાંઈ. ૧
શાભા નિરખિ સલૂણી રૂડી, મોહો જીવો નરનારી ખરી. કાંઈ. ૨
નાગર મન મથ અલખ જગાવે, ગાય વીણા નિજ કાંધે ધારી. કા. ૩
હારી કાફીની

જીવો જોગિની બની આવી, હાંહારે, જીવો જોગિની બની આવી.
સેલી ગળે તન સાડી ભગવી, બેંદી ભાલ લગાવી.

કેશ છુટા મદભરી આંખડલી, લાલ વરણ બનાવી

એતો સહુને મન ભાવી. જીવો જો ૧

મોટાં નયન છવાય કાન લગી, કિન્નરી હાથ બજાવી
પૂરી પ્રીતિથી રસભરી પરણ, ચિતવન મદ અલસાવી

પ્રેમી જનને મન ભાવી, જીવો જોગ. ૨
નેહુ નગરમાં અલખ જગાવે, ગાયે વિરહ વધાર્ધ
આંખો ઘેરી થઈ તે માંહે, કાજળ રેખ છવાઈ

લાલ લાલ થઈ રસ પાર્ધ જીવો. ૩
ગારે મુખ લાલી રેલાઈ, હાથ સરંગી ધરાવી
પ્રાણ પ્રિયા પ્રેમીની બળવે, લટ મુખે લટકાવી

કાળી ભમર બનાવી, જીવો જોગણી. ૪
છુટા કેશને ભગવા વાગા, શોભા બમણી બઢાવી
જાણે પ્રેમની મુરતી સાચી, વિધિએ સ્વહસ્ત બનાવી

જોઈને આંખ ઠરાવી. જીવો જોગણી. ૫
(નેપથ્યમાં નેપુરના ઝણકાર સાંભળીને)
અરે કાઈ આવે છે. તો હું સંતાઈ રહું. ગુપ્ત ગુપ્ત સાંભળું.
જોઉં તો ખરી, એ સર્વે શું વાતો કરે છે.

(જોગિની જાય છે અને લલિતા આવે છે)
લલિતા-હે! હજી મુઘી ચંદ્રાવલી નથી આવી? સાંઝ થઈ ગઈ
નથી ઘરમાં કાઈ સખી કે નથી દાસી. ભલા કાઈ ચોર ચ-
કાર આવે તો શું થાય? (ખડકી તરફ જોઈને) આહા જ-
મુનાજીની શી શોભા થઈ રહી છે! જેવું વર્ષાનું વીતવું
અને શરદનું બેસવું તેવું જ વૃંદાવનના કુલોની મુગંધથી
મિશ્રીત પવનના સપાટાથી જમુનાજીનું લાહરાતું ગમન
કેવું સુંદર અને શોભીતું છે કે મનને મોહી લે છે, આહા!
જમુનાજીની શોભા તો કાંઈ કહીજ શકાતાં નથી, આ વ-
ખત ચંદ્રાવલી હોત તો એને હું આ શોભા બતાવત. શું
કરત એ જોઈને? ઉલટો એનો વિરહ વધત (જમુનાં તરફ
જોઈને) નિસ્સંદેહ આ સમયની ઘણી શોભા છે.

શોભા વૃત.

તરણિ તનૂજતિર તમાલ તરૂવર બાહુ છાયાં
ઝુકી ઝુકી જળ વીશે સ્પર્શ કહિ મન બાહુ ભાવ્યાં
શું દર્શણમાં જોઈ ઉમગી તેઓની કાંતિ
કે નમતાં એ જાણી પરમ પાવન જળ પંકિત.

જાણે તપીગજ વૃંદ સમેટી તિરપર આઠયું
 કે હરિ સેવા નિમિત્ત, નમ્યાં છે એ મન ભાઠયું.
 કહીં તીરપર અમલ કમલ શાભા વિધ વિધની.
 કહીં મધ્ય સેવાળ લાગી રહી રૂડી કુમુદની
 જમુનાં ધારી અનેક નેત્ર નિરખે પ્રજા લીલા
 કે અગણિત પ્રિય પ્રિયા ઉમગિયાં અતી રસીલાં
 કે કર ધારી અનેક બોલાવે પિયુને પાસે
 કે લઈ પુજન પ્રકાર ચાસિ મળવા હુલાસે
 કે પ્રિયપદ ઉપમાન જાણિને નિજ ઉર ધારે
 યજ્ઞ કરી ભૂંગને મીશી સ્તુતી ઉચ્ચારે
 કે પ્રજાંગના વદન કમળ કાંતી શાભાવી
 કે પ્રજા હરિપદ સ્પર્શ હેતુ કમળા બહુ આવી
 કે સાત્વિક અનુરાગ બેઉ પ્રજા મંડળ ફરતા
 કે લહિ કમળા ભવન જળ તણા પુંજ ગગડતા
 રાકા શશિની જ્યોતિ ઉપર તે જે ક્ષણ આવે
 મળિ જળમાં અભ્રને અવનિઆખી મન ભાવે
 ત્યારે આરસી રૂપ થાય અતિ ઉજવલ આભા
 તન મન નયન એકત્ર થાય લખિ મુંદર શાભા
 કે કવિ કથસી છબિ મુંદર જમુનાંના નિરની
 મળિ અવની આકાશ એક છબિ થઈ નભ નિરની
 પડી ચંદ્ર પ્રતિબિંબ જળ મહી કંઈ ચમકે છે
 નાચે લોલ લહર વિશે કહી મન ઉમગે છે
 શું હરિ દર્શન કાજ ચંદ્રજળ વશિઓ આવી
 કે તરંગ નિજ કરે લિધી આરસી છબિ છાઈ
 કે જળ હરિ મુકુટની રાસ રમણની છબિ છાયે
 કે જળ ઉર હરિ મુરતી વસે તે પ્રતિબિંબ આયે
 કદી થાય શત ચંદ્ર કદી પ્રગટે દુર જાયે
 પવન ગમન વશ બિંબ રૂપ જળમાં બહુ થાયે
 જાણે શશિ અનુરાગભર્યો જમુનાં જળ ડોલે
 કે તરંગના દોર ઉપર બુલે હીંદોળે

કે દડી બાલક તણી પડી જળ આહીં તહીં ધાવે
 કે વ્રજ રમણી નિરખી ડોલિ જળ ઉપર આવ
 પક્ષ જૂગ પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાયે જમુનાં જળ
 કે તારા ઠંગ ગણો જીવે આવી શશિ અવિકલ
 કે કાલીંદી નીર તરંગ જે જે ઉપજાવે
 તે તે ધરીને રૂપ મિલન કારણ તહીં ધાવે
 કે જળનો કુડાર જોરથી છે ઉછળતો
 કે શશિ મલ્લ અનેક વીધી એક સરત કરતો
 કહીં બોલે કલહુંસ કહીં પારાવત બોલે
 કહીં કારંડવ ઉડે કહીં જળ કુર્કટ ડોલે
 ચક્રવાક કહીં વસે કહીં બક ધ્યાન લગાવે
 શુક પિક કહીં જળ પિયે કહીં ભ્રમરાવલી ગાવે
 તટપર નાચે મોર પક્ષિ કલ્લોલ કરે છે
 કરી સ્નાન જલપાન જીવ બહુ સૂખ ધરે છે
 કહીં વાલુકા વિમલ સકલ કોમલ બહુ છાઈ
 ઉજવલ ઝલકે રેતિ સરસ સીડી શું સુહાઈ
 પ્રિયતા આગમ સમય આંદની શું બીછાવી
 રતન ચૂર્ણ કરિ ખૂબ આહીં શું છે પથરાવી
 મુક્તા ભરીયા માંગ શોભતો સ્યામ નીરનો
 સત ગુણ છાયો આહીં કીધો વ્રજવાજ તીરનો.

(ચંદ્રાવલી અચાનક આવે છે)

ચં—વાહુ વાહુરે બહેન આજ તો મોટી કવિતા કરી. કવિતાના
 માંટે માંડ બોલી દીધાં. હું સર્વ સંતાઈ રહી સાંભળતી
 હતી.

(છાને માને આવી જોગણ એક ખુણામાં આવી ઉભી રહે છે)

લ.—વારૂ વારૂ બેહેન, તને કવિતા સાંભળવાની તો શુદ્ધિ આવી
 હુમારે એટલું તો બસ છે.

ચં—(સાંભળતાં વાંતજ સ્મરણ પુર્વક લાંબો નિસાસો મુકીને)

રાગ ખિહાગ. સોરઠ.

કમ સ્મૃતિ મને આપી સખી હો, (બે ત્રણ વાર)

હું મુજ ગૃહનું કારજ ભૂલી,
રહી તરફડીને મારી સખીહા,
કેમ સ્મૃતિ.
મન માફ તો પાછું ફરે છે,
મરીશ હું તો અકળાઈ સખીહા,
કેમ સ્મૃતિ.
જ્યાં સુધી ભૂલી જાઉં ત્યાં સુધી,
જગ કારજની હું છું સખીહા,
કેમ સ્મૃતિ.

લ.—ચાલ જવા દે. કર ખીજ વાત.

જોગણ—(પોતે) નિરસેદેહ આના પ્રેમ પાકો છે. જીવે મારી
સ્મૃતિ આવતાં વાંતજ એના ગાલ ઉપર પીળાશ મારી
ગઈ. નેત્રોમાં આંસુનો પ્રવાહ ઉભરાયો. મૂખ સુકાઈને
નાનું સરખું થઈ ગયું. હાય! એક પળમાં આતો કાંઈ
નું કાંઈ થઈ ગયું. અરે! એની આવી ગતિ છે.

ભેરવ ધૃપદ.

છડીશી છકીશી જડ મૂરતિ થઈ છે ધર,
હારીને હરાઈ એ તો સરવ ધડી રહે
ખોલાવી ન ખોલે દૃગ ખોલે નહીં ડોલે બેઠી
ચિત્ત રૂપ બેશી એક ટક તે ધરી રહે
ધડી ધડી ધભરાઈ ધભરાઈ ઉઠે હાય
ડસક ડસક રૂવે જીવતી મરી રહે
યાદ આવે સખી રાવરાવે દુઃખ કહી કહી
સૂખ પામે જ્યાં સુધી તે મુછામાં પડી રહે. ૧

હવે તો મારાથી રહ્યું નથી જતું. એને મળવાને વાસ્તે
તો હવે સર્વ અંગ ઓઝાકુળ થઈ રહ્યાં છે.

ચં—(લલિતાની વાત સાંભળી ન સાંભળી કરીને અને ડાખ
અંગ ફરકતુ બોઈને પોતાની મેળે) અરે આવા વખત
માં સારા શુકન કેમ થાય છે. (કાંઈ વિચાર કરીને)
હાય આશા પણ કેવી ખુરી ચીજ છે, અને પ્રેમ પણ મ-
નુષ્યને કેવું આંધળું કરી નાંખે છે? ભલા, ક્યાં તે ને
ક્યાં હું. પણ જીવ એ ભરૂંસા ઉપર ખુલાઈ જાય છે કે

સારા શુક્રન થયા છે તો જરૂર આવશે. (હસીને) હું, તેને મારી આ વખત ફીકર હશે તો! માન ન માન તારા પરાણને વારતે, પણ મનને તો પોતાની મતલબનુંજ મુજે છે. મારો પિયુ મારી વાત પણ ન પુછે અને વળી સોહાગી કહેવાય. (લાંબો નિસાસો મુકીને) હા! જીવો પ્રેમની ગતિ. તે કાંઈ દહાડો આશા છોડતો નથી. જે પોતે ચાહે છે તે કદાપી તેનો જીરો ભાવ પણ ન પુછે તો પણ જીવને એવો ભરોંસો રહે છે કે તે પણ જરૂર આ-ટલું ચહુતાજ હશે. (કાળજી ઉપર હાથ મુકીને) રહે રહે ઉછળે છે કેમ, ધીરજ ધર, તે કાંઈ ભીંતમાંથી તો થોડાકજ નિકળી આવશે!

જો-થશે પ્યારી એમજ થશે. પ્યારી હું તો અહીંયાંજ છું. આ માફ પણ કાળજી કે અંતરજાતી કહેવરાવીને આમ જ-નાને મળવામાં આટલીવાર લગાવું છું. (પ્રગટ સામે આવીને) અલખ! અલખ!

લ.-હુમારોં મોટાં ભાગ્ય કે આપ જેવા મહાત્માનાં દર્શન થયાં. સં (પોતે) કાણ જાણે કેમ આ જોગિણી તરફ માફ મન એની મેળે ખેંચાય છે.

જો.-વાફ અમાફ અતિતનું દર્શન શું. અમે તો આમજ નિ-ત્ય ઘેર ઘેર ફરતાં ફરીએ.

અભંગ.

લ.-કાણ તમારો દેશ.

જો- પ્રેમ નગર પ્રિયગામ

લ.-શો ગુરૂનો આદેશ

જો- પ્રેમી માફ નામ;

લ.-જોગ લીધો શે કામ

જો- નિજ પ્રિય મળવા કાજ

લ.-કાણ મંત્ર

જો- પ્રિય નામ

લ.- શું તજી

જો જગ લાજ;

લ.-કયાં આસન

જો- જયાં રમણ

લ.- પંથ કાણ

જો- અનુરાગ

લ.-સાધન કો

જો- પીયુ મિલન

લ.- ગાદી કાણ

જો- મુહુર્ગ;

મન ગુરુ દીધો વ્રેહ, સિદ્ધીનો ઉપદેશ

કરી સહુ કારજ છેહ, કુરિયે દેશ વિદેશ ॥ ૪ ॥

ચં-(પોતે) હાય! આપણ કાઈ ભારે વિજેગણી છે, તેથીજ માડ

એની મેળે તેની તરફ ખેંચાય છે.

લ.-તો સંસારનો જોગ તો આર તરેહનો છે. અને આપનો

પંથ જુદો છે. તો વાડ હું તમને પુછું છું કે શું સંસારથી

વિરક્ત થઈ યોગી લોકો જોગ વૃથા સાથે છે?

જો.-એમાં શું સંદેહ. (સારંગી છેડી ગાય છે)

લાવણી.

કઈ વૃથા કરે છે લોક જોગ સિર ધારી

સાચી જોગણ પિયુ વિના વિજેગણ નારી

છે વિરહ તણા અગ્નિની ધુણી લગાવી

મુદ્રા ખંસી ધુનિ તણી કાન પહેરાવી

આંમુડાં કરી સેલી ગળે સોહાવી

તન રજ લાગી તે અંગ ભભુત લગાવી

લટખુલી રહી તે તણી જટા રાણગારી

સાચી જોગણ પિયુ વિના વિજેગણ નારી. ૧

ગુરુ વિરહ દીધો ઉપદેશ મુણો વ્રજબાળા

પિયુ વિરહ તણી તો ખીછાએને મૃગછાલા

મનના મણકા કરી જયો પિયૂની માળા

વિરહીના તો છે ચાલ નિરાળા બાળા

પિયુ શું લાગી સમાધી રળે નહીં ભારી
 સાચી જોગણ પિયુ વિના વિજોગણ નારી. ૨
 અચલ હુમારો દેશ સુહાગી કહાવે
 ગુણ મુરતી ઉપર કદિ ખાક નહીંજ ચઢાવે
 શિર સિંદુર દઈ માંગ ગુથી બનાવો
 કર ચુડી મૂખ તંબોળ રંગ જમાવો
 ભરી પ્યાસો પીતેજ રાખી ખુમારી
 સાચી જોગણ પિયુ વિના વિજોગણ નારી. ૩
 અલગ હુમારો પંથ નેનને જાણે
 કુલ લોક વેદ પરલોક શ્રેડી પ્રીત નાણે
 જોગી જોગ શિવજીને શિષ્યવધા ધારૂ
 એક પ્રિતમ સંગાથ નેહુ વધારૂ
 એવા વિયોગપર લાખ જોગ બલિહારી
 સાચી જોગણ પિયુ વિના વિજોગણ નારી. ૪

ચં-હાય હાય આનું ગાયન કેવું જીવને વેધી નાંખે છે? એના
 રાખ્ખોની જીવ ઉપર એવી વિચીત્ર અસર થાય છે કે
 વહન થઈ ન શકે, અર્થાત મારો જીવ ત્યાંજ ચોટી ર-
 હ્યો છે. હાય હાય! આનો સ્વર પ્રાણ પ્યારાના જોવાજ છે.
 (જેજે જેજે આંસુઆને રોકીને અને જીવને વિસારે પા-
 ડી) કાંઈ એની પાસે ગવરાવું. (પ્રગટ) યોગિણીજી કાંઈ
 કષ્ટ ન હોય તો વળી કાંઈ ગાઓ. (એવું કહીને કાંઈ
 ચાહુનાથી તેના તરફ જીવે છે અને કાંઈનિયું માથું ન-
 માવી કાંઈ વિચાર કરે છે)

જો-ઠીક પ્યારી, મુણો. (ગાય છે)

જંગલા ઝીઝોટીની દુમરી. અગર ભેરવી.
 જોગણ રૂપ સુધાની પ્યાસી (એ ત્રણ વાર)
 પ્રિય મળ્યા વણ ફરતી વન વન,
 છાઈ મૂખ ઉઠાસી- જોગણ
 છોડી જોગ ધન ધામ તજીને,
 થઈ પ્રેમ વનવાસી-1 જોગણ

પિયુ હિત અલખ અલખ રટ લાગી,
પ્રીતમ રૂપ ઉપાસી-

જેગણ

કદમકી કુંજમે મેરે કંગતો છીનાય લીનારે (એ રાગ)
મોહન પ્યારરે. હુંતો ખોળી ફરી વન વન.
કામલ અંગે ખાક લગાવી.

લીધો ભેષ મેતો જેગણ.

મોહન૦

તારે કારણ ગલીએ ગલીએ ફરી,

તારા ગાઈ હુંતો ગુણ ગણ.

મોહન૦

મુંદર મૂરત ખનલાવ પ્યારા,

ફરી હેરાન થઈ વન વન.

મોહન૦

ચં.- (પોતે) હાય આતો સર્વે વાતો પત્તઃપંથ કહે છે માફં કા-
ળજીં તો એકદમ ઉભરાઈ આવે છે. હાય! મુરત ખન-
લાવ પ્યારા!

જો.-હવે તો તારે પણ ગાવું પડશે. અહીંયાં તો જોગી છેયે.
અમે તારી આગળ ગાઈએ ને તું અમારા આગળ ન-
હીં ગાય? (પોતે) વાફં આ બહાને પ્યારીની અમૃત
વાણી તો સાંભળીશું. (પ્રગટ) હાં- જીવો અમારી આ
પેહલી ભીક્ષા ખાલી ન જાય, અમે તો ફકીર છેએ. અ
મારી શું લાજ.

ચં.-ભલા. ગાવું હું શું જાણું. અને વળી મારા જીવને પણ
આજ સાફં નથી. ગળું ખેસી ગયું છે. (જરા વિચાર
કરી નીચી આંખ કરીને) અને વળી મને કાંઈ સંકાય
લાગે છે.

જો.- (હસીને) વાહરે સંકાયવાળી. વાફં મારાથી શો સંકાય છે.
માફં કહેવું નહીં કરે તો વળિ હું રીસાઈ જઈશ.

ચં.- (પોતે) હાય હાય! આની કેવી મીઠી બોલી છે કે એકદમ
હૈયુ હરી લે છે. લગાર જીઠા ક્રોધથી આણે જે ભમર
વાંકી કરી છે તે કેવી રૂડી લાગે છે. હાય! પ્રાણનાથ, ક-
દાપિ તમે તો જેગણ બનીને આવ્યા ન હો? (પ્રગટ)

નાના રીસારી નહીં, કેમ નહીં ગાઉ હું. જે ગાંડું ઘેલું
આવડે છે તે સંભળાવીશ. પણ કહું છું કે મારા ગાવાથી
તમે પ્રસન્ન નહીં થાઓ. હું હાથ જોડું છું, મને ન ગ-
વરાવશો (હાથ જોડે છે)

લ.-વાહ! તારે નવા પરોણાની વાત અવશ્ય માનવી પડશે.
લે હું તારા હાથ જોડું. કેમ નહીં ગાય, જો ન જાણતી
હોય તો તે પણ એને બતાવ તો ખરી.

ચં.-તો તુંજ કેમ નથી ગાતી, બીજા ઉપર હુકમ ચલાવવાને
તો બડી તૈયાર થાય છે

જો.-હાં હાં સખી, તું પહેલી ન ગાઈશ. લે હું સરંગીના મુર
થી આશ આપ્યાં કરું છું.

લ.-જીવો આ. જે બોલે તે તેનું જાય. લે મારે શું. હમણાં
ગાઉં છું.

રાગ ખિલાડ

અગમગતિ જીગલ પિયુ પ્યારીની. (બે ત્રણવાર)

ચાહે નિરખવા નિરખિ પડે નહીં,

ગતિ એવી ગિરધારીની. અગમઠ

વળિ મળવું સખિહસવું જોને,

રીસ નિત્યની ચારીની. અગમઠ

ત્રિભુવનની સહુ રતિ ગતિ મતિ છબિ

તે ઉપર બલિહારીની. અગમઠ

ચં.-(ચોતે)હાય! કાણ જાણે આજ શું થયું છે. શું હું સ્વ-
પ્ત તો નથી દેખતી? મને તો આજ બધી વસ્તુઓ જીદી
માલમ પડે છે. કાંઈ સમજણ નથી પડતી કે હું શું સાં-
ભળું છું. શું મેં કાંઈ નિશા તો નથી કર્યો? અરે આ
જોગણ તો કાંઈ જાદુગર નથી. (ઘભરાઈને આમ તેમ
જીવે છે.

(આવી દશા જોઈને લલિતા કાંઈ ઘભરાય છે અને જોગણ
હસે છે.)

લ.-કેમ આપ શું હસો છો?

જો.-અમરચુંજ, હું એને એક બીજી ગીત સંભળાવવા આહું છું, પણ એ ગાવાનો કરાર કરે તો.

ચં.-હા, હું અવશ્ય ગાઈશ. ગાઓ આપ.
(ધ્યાન દેવાને સ્વસ્થ થઈ જાય છે.)

જો.- (સારંગી ખગલવીને)

રાગ ભેરવનોતાદરો.

ચિંતન કરતી શું ચકિત મૃગી શું. (એ ભણ વાર)

શું ખાળે છે શું ખાવાયું,

અકળાઈ દેખાય ઠગીશું- ચિંતન

લે મુઠ્ઠી તન ઉઘડે અંચળ.

શા વિચારે બની તું ખગી શું. ચિંતન

દેતી ન ઉત્તર બેઠી જક લઈ

શું પિયુ સંગે રેનિ જાગીશું. ચિંતન

ચમકિ ચમકિ જીવે ચારે દિશ,

પિયુ મૂરતિ સ્વપને ઉમગીશું. ચિંતન

નિજ મંડળથી છૂટી પડેલી,

દોડે ભૂલી પડી મૃગીશું. ચિંતન

લાજ ધરે નહીં લોક ધર તણી,

કુલ મરણદા ગઈ ડગીશું. ચિંતન

આમ ફરે છે બા'વરી બા'વરી,

કયમ નહીં ડાલે સંગ લાગીશું. ચિંતન

—

ચં.- (ઉન્માદમાં) ડાલીશ, ડાલીશ, સાથે વળગીને. (સ્મરણ કરીને લલજાયત પોતે) હાય! હાય! મને શું થયું છે. મેં તો બંધી લાજ શરમ ઘોઈ નાંખી, કે ભિતર તેમ બાહારના લોકો સાથે બકી ઉડું છું. વારૂં આ એક દિનને વાસ્તે આવેલી જોગણ પણ શું કહેશે! તોપણ ધીરજ આ વખત સારી લાજ રાખી નહીં તો હું, - રામ રામ- ના ના હું ધીરથી બોલી હતી એટલે કોઈએ સાંભળ્યું નહીં હોય. આહા! સંગીત અને સાહિત્યમાં પણ કેવો ગુણ

રહેલો છે, કે મનુષ્ય ઉન્નત થઈ જાય છે. તેમાંએ વળી દાઝયા ઉપર લૂણ! હાથ! નાથ! હું મારા અનુભવ સિદ્ધ અનુરાગ અને મતારથો કોને સંભળાવું. કાવ્યની એક એક ટુંક અને સંગીતની એક એક તાનથી લાખ લાખ ગુણ વધે છે. અને તમારા મધુર રૂપ અને ચરીત્રના ધ્યાન થી એવાં ઉજવલ પ્રેમમય થઈ જવાય છે કે જાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ રહ્યો હોય. પણ હા! અંતે એની કરૂણા રસમાં સમાપ્તિ થાય છે, કેમકે શરીરની શુદ્ધિ આવતાં વાંતજ બેહોશીનો સમુદ્ર ઉલટી આવે છે.

જો.-વાહ. હવે શું શોચ કરી રહી છે? ગા. લે હવે હું નહીં માનું.

લ.-હાં સખી, હવે તારું વચન સત્ય કર.

ચં.-જાણે અરધી ઉન્માદ હોય તેમ) હાં હાં હું ગાઉ છું. (કદી આંસુ લાવીને, કોઈ વખત જરા અટકીને, કદી ભાવ ખતાવીને, કદી બેસુરી થઈને, કદી તુટેલા અવાજથી અને કદી સારા અવાજથી, એમ ગાય છે)

ખિહાગ, સોરઠ, ભેરવી, કલ્યાણ વિગરેમાં ગવાશે.

મનની કોને પીડ મુણાવું (બે ત્રણવાર)

વૃથા બકીને પત નિજ બોલી,

ચર્ચા લોકની ગાઉં-

મનની૦

કઠિન દરદ કોઈ નહીં હરશે,

ઉલટું નામ ધરાવું-

મનની૦

એતો જે જાણે તે જાણે,

કેમ હું પ્રગટ જણાવું-

મનની૦

રોમ રોમ પ્રતિ નયન શ્રવણ મન,

કેવું રૂપ ખતાવું-

મનની૦

કેમ મુજાણ શિરોમણી વીના,

હૈયું કાઢી ખતાવું-

મનની૦

હું સખી કયમ મુજ દુઃખિ વીયોગીની,

દશા કહી રડી જાઉં-

મનની૦

જો પ્રિય મારો મળે પડી પાચે,

ગ્રહી. અંચળ સમઝાવું- મનનીં

(ગાતે ગાતે બેશુધ થઈ પડી જાય છે, કે એકદમ વીજળીની માફક ચમકતી એવી જોગણ શ્રી કૃષ્ણ બનીને તેને ઉઠાડી ગળે વળગાડે છે અને નેપથ્યમાં વાળાં વાગે છે)

લે, -(ઘણા આનંદથી) સખી વધામણી, વધામણી, લાખો વધા-
મણી છે. લે ઉઠ, સચેત થા. જોતો ખરી, કોણે તને અંક
માં લીધી છે.

ચં. -(ઉન્માદથી ભગવાનના ગળામાં વળગીને)

બેરવીનો દાદરો.

પ્રિય તને રાખીશ ભુજ મહીં બાંધી. (બે ત્રણવાર)

જાવા ન દર્શા હું તુજને પ્યારા,

નાંખીશ અંતરમાં બાંધી. પ્રિય તને

બાહાર રાખીશ કંઠ લગાવી,

અંતર કરીશ સમાધિ. પ્રિય તને

હવે નહીં છુટવા તું પામે,

લાલ ચતુર્ગર્ભ સાધી. પ્રિય તને

પ્રિય ક્યમ રાખું તને હૈયે છુપાવિ. (બે ત્રણવાર)

સુંદર રૂપ નિરખિ સહુ કોઈ,

મોહિત અતિશય થાય. પ્રિય ક્યમ

નેનોમાં પુતળી કરી રાખું,

પલકન આટ દુરાવિ. પ્રિય ક્યમ

હૈડામાં મનડાની અંદર,

ક્યમ છપિ તુજ નિરખાય. પ્રિય ક્યમ

માફું નસિબ કે રૂપ પ્રિય તારું,

શોક હરે છે હાય. પ્રિય ક્યમ

બાલજીવન જીવન ધન મારા,

ક્યમ ન છુપો અહીં ધારી. પ્રિય ક્યમ

પિયુ કહીં અવર જગા નહીં જાવ (એ ભણવાર)
 લેવું ન દેવું મુજ ગરીબને,
 રૂપ સુધારસ પાવ. પિયુ કહીં
 જે જે કહો તે કડું પ્રિય મારા,
 ધરિ આનંદ ઉઠાવ. પિયુ કહીં
 રાખું છાતી લગાવી ખ્યારા,
 મુજ મન માંહુ સમાવ. પિયુ કહીં
 મુંદર વદન મુઘા નિધિ નિત નિત,
 નયન ચકોર ખતાવ. પિયુ કહીં
 મૂજ પલકથી જરાએ આધા,
 નાથ ઘડી ન છીપાવ. પિયુ કહીં

પિયુ વશ કેમ કરીને રાખુ (એ ત્રણ વાર)
 તુજ દ્રગમાં દ્રગ હૈડામાં નિજ,
 હૈડું શી વીધી નાંખું. પિયુ વશ
 શું કડું હું શું જતન વિચારું,
 શી વીધી વીનતી ભાખું. પિયુ વશ
 જનમ જનમની ખ્યાસી શી રીત,
 અધર સુધારસ આખું. પિયુ વશ

ભગવાન-પ્રિયા તને છોડીને હું ક્યાં જઈશ, તું તો મારું સ્વ-
 રૂપજ છે. આતો સહુને પ્રેમની શિક્ષા કરવાને તારી લી-
 લા છે.

લ.-આહા! આ વખત જે મને આનંદ થયો છે તેનો અનૂભવ
 કોણ કરશે? જે આનંદ ચંદ્રાવલીને થયો છે તેનોજ અનૂ-
 ભવ મને પણ થાય છે. સત્ય છે કે જીગલના અનુગ્રહ
 વિના આ અકથનીય આનંદનો અનૂભવ ખીજા કોને છે.

ચં.-પણ નાથ! આવા કપટી કેમ છો? અમને તમે કેમ દુઃખી
 જોઈ શકો છો? હા! લાખો વાતો ધારી મૂકી હતી કે જ્યારે
 કદી મળીશ ત્યારે આ કહીશ, આ પુછીશ. પણ આજ

સામે તો કાંઈ પુછાતું નથી.

મ...પ્રિયા હું કપટી નથી. હું તો મારા પ્રેમીના વગર મૂલના દા-
સ છું. પરંતુ મને નિશ્ચય છે કે મારા પ્રેમી જન્મને મારા
કરતાં મારો વિરહ પ્યારો છે. તેથી હું પણ દૂર રહું છું.
આવા કપટમાં જે પ્રેમી છે તેના તો પ્રેમ ઉલટો વધે છે
અને જે કાચાં છે તેની વાતના ભ્રમ ખુલી જાય છે. તો
પ્યારી એ વાત તો ખીજાઓની છે. તારું શું લીધું. હું
ને તું તો એકજ છે. તું મારાથી જુદી નથી. મેં તો પે-
હોલેથીજ કહ્યું છે કે આ સર્વ લીલા છે. (હાથ જોડીને)
પ્યારી ક્ષમા કરજો. હું તો તમારો સર્વેનો જનમ જનમનો
કરજવાર છું. તારાથી કાંઈ દીવસ જુદો નથી. (આંખોમાં
આંસુ આવે છે.)

ચ.- (ધલરાઈને ખંને હાથ ઠાડવી આંસુ લાવીને) ખસ ખસ
નાથ બહુ થયું. આટલું બધું સહન નહીં થાય. તમારાં
નેત્રોમાં આંસુ જોઈને મારાથી ધીરજ નહીં થરી જાય.
(ગળે વળગાડે છે)

(વિશાખા આવે છે)

વિશાખા.- સખી વધામણી, રવામિનીએ (રાધાએ) આજ્ઞા કરી
છે કે પ્યારને કહી દે કે ચંદ્રાવલીની કુંજમાં સુએ પધારો.

ચ.- (ધણ આનંદથી ધલરાઈને લલિતા અને વિશાખાને) સ-
ખીઓ, હું તો તમારો આપણો પ્રીતમ પામી છું. (હાથ
જોડીને) તમારા ગુણ જન્મે જન્મ ગાઈશ.

વિશાખા.- સખી, પ્રીતમ તારો અને તું પ્રીતમની. હવે તો તારી
દૂતીઓ છે. આ સહુ તો તમારી સર્વેની લીલા છે. એ-
માં દાણ બોલે અને બોલે પણ શું? કાંઈ સમજ પડે તો
બોલે. આ પ્રેમની તો અકથ કથા છે. તારા પ્રેમનો પરિ-
ભ્રમ તો પ્રેમની દંકશાળ થશે અને ભ્રમ પ્રેમી વિના
કોઈના સમજવામાં નહીં આવે. ધન્ય છે તને, ધન્ય છે
તારા પ્રેમને, ધન્ય છે આ પ્રેમ સમજવાવાળાને, અને
ધન્ય છે જે તારા પ્રેમનું ચરિત્ર જાણે તેને. તારામાં અને

સ્વામિનીમાં કાંઈ શ્રેય નથી. તેમાં વળી તું રસની પાષક છે. બસ હવે અમારી બંનેની એટલી વિનંતી છે કે તમે બંને જણ ગળે બાંહે દઈ વિરાગને કે અમે જીગત બો-
ડાનું દર્શન કરી આજ નેત્ર સંકૂળ કરીએ.

(બંને જણ ગળે હાથ નાંખી બેસે છે.)

વિશાખા અને લલિતા—

જોગી જોગન બનાકે કીધર ગયોરે એ રાહ,

કૂળ નેનો તણું તમે આજે લહોરે,

નિરખી સ્વરૂપ મૃદુ નેન ભરી.

કૂળ નેનો ૦ ૧૬.

જીગત રૂપ છબિ અમિત માધુરી,

રૂપ સુધારસ સિંધુ વહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૧

એનાથી અભીલાષ લાખ કરી,

એક એને નિત્ય નિત્ય ચહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૨

નિજ તનને નર સંકૂળ કરો તો,

જીગત તણા પદ પદ ગ્રહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૩

કરમ જ્ઞાન સંસાર જાળ તણ,

વળિ બદનામી સહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૪

એના રસમાં મત્ત મગન થઈ,

એનું થઈને જગત રહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૫

એના બળ જગ જાળ કોટી અધ,

તૂણ સમ પ્રેમ પ્રભાવ દહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૬

એને તો સરવસ કરી જણો,

હૈયે મનોરથ એજ રહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૭

રાધા ચંદ્રાવળી કૃષ્ણ પ્રજ,

યમુના ગિરીવર મુખ કહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૮

જનમ જનમ આ કંઠણ પ્રેમ પ્રત,

બાળા એક રસ થઈ વહોરે.

કૂળ નેનો ૦ ૯

મગવાન—પ્રિયા, બીજી કાંઈ ઈચ્છા હોય તે કહે, કેમકે તને જે

પ્યારું છે તેજ મને પ્યારું છે.

ચંદ્ર—નાથ, બીજી કાંઈ ઈચ્છા નથી. મારી સર્વ ઈચ્છાની અ-

વધી તો તમારું દર્શનજ છે. પરંતુ ભરતનું આ વાક્ય સ-
ફળ થાય,

અમાયય.

“ આત્રે આત્રે મોહન બન આવે” (એ રાહ)

પરમારથ સ્વારથ કરી જાણે, (બે ત્રણવાર)

જે આચાર્ય બને તે નિત નિત,

ધરમ નિયમતે નાણે.

પરમારથ૦

ધૂંદા વિપિન વિહાર સદા,

સુખથી સ્થિર પરમાણે

પરમારથ૦

જન વધ્વિભી ગણાઈ ભકિત વિણ,

અવર કંઈ નહીં જાણે.

પરમારથ૦

છોડીને જગ જાલ કુષ્ણનાં,

ગાય ચરિત્ર નિજ જાણે

પરમારથ૦

રતન દીપ હરી પ્રેમ તણા તો,

રહે જગત તમ હાણે

પરમારથ૦

(કુલની વૃષ્ટી થાય છે, વાળાં વાગે છે, અને પડે પડે છે)

॥ ર્ઐતિ પરમ ફલ નામક ચતુર્થ અંક સમાપ્ત. ॥

નાટિકા સમાપ્ત.

સંવત વસુ ગુણભકિત શશી ગુણ માસે શુભ પક્ષ

મંત્રી પદા પૂરણ કર્યો અંથ શુભ પ્રત્યક્ષ.

શુદ્ધશુદ્ધ સૂચનીકા.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ,	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૧	૬	ચંદ્રવલી	ચંદ્રાવલી
૩	૨૫	(વિચાર કરીને	(વિચાર કરીને)
૪	૯	અમયચ	અમાયચ
૪	૧૭	શુગતુ ખની	શુગ તુખની
૭	૨૪	કરી	કરી
૮	૧૪	વદ	વેદ
૧૦	૬	વ્યથ	વ્યર્થ
૧૧	૧૮	પ્રીત	પીત
૧૨	૫	વિત તીમ મરે.ચે	વિતતી મમ રાયે
૧૪	૨૬	વચંદ	વચંન
૧૫	૧૭	પ્રાતિયાં	માતિયાં
૧૮	૧૬	પ્રાધાવે છે	પ્રાલાવે છે.
૨૨	૧૦	પેખા	પેખારે
૨૮	૨૬	સેવા	સેના
૩૦	૨૫	શું જાણે	૦
૩૧	૪	કાલાલથી	કાલાલથી
૧૧	૭	ધારણ	ધારણ કરી
૧૧	૧૫	અચાવવાવાળી	અચાવવાવાળી
૩૨	૧	અર્ધ	અર્ધ
૩૫	૧૪	મહાસમાં	મહાસમાં
૧૧	૨૨	કુમરે	કુમરે

સુચના.

પ્રસિદ્ધ કૃષ્ણમાં આવે છે કે આ નાટિકાનો અંશસ્વા-
મિત્વનો હુક રાખ્યો છે માટે રજા શીવાય કોઈએ જપાયવી નહીં
તેમજ રંગભૂમી ઉપર ભજવવી નહીં.

—

ભરૂચ-મકેરી કૃષ્ણીઆમાં કર્તા પાસેથી.

અમદાવાદ-લાલાવસાની ઘોળમાં સાંકડી શેરીમાં ભાઈ મજા-
લાલ ગીરધરલાલને ત્યાંથી.

નડીઆદ-રા. રણછોડલાલ પુશાલદાસ “સમુદ્રસાગર પ્રેસ” ના
મેનેજર પાસેથી

ઘાપા-રા. છોટમલાલ જીવણદાસ પાસેથી.

ભાવનગર-દેસાઈ જગનલાલ સંતોકરામની ડેલીએ આપડભાઈ
પાસેથી.

સીદ્ધાર-કવિ ગોવીંદ ગીલાભાઈ પાસેથી.

વડોદરા-રા. ત્રીકમલાલ ધાનતરામ મુખ્યાસાહેબની કચેરીમાં
કલાર્ક છે તેમની પાસેથી.

મુરત-રા. મણિરાંકર પરભુરાંકર પંડીત-મુરત વિભાગના એ
સીસ્ટન્ટ કલેક્ટર આફ કસ્ટમ્સના હેડ કલાર્ક પાસેથી.

મુંબઈ-રા. જીદારામ મુકુંદજી, પુસ્તકીલર મામાદેવીને દક્ષિણ
દરવાજે.

